

ROBERT SKOBELSKI

Uniwersytet Zielonogórski

PRL W RADZIE WZAJEMNEJ POMOCY GOSPODARCZEJ W LATACH 1956–1970

1. Powstanie RWPG i ekonomiczna rola Polski jako dostawcy surowców oraz pomocy gospodarczej krajom członkowskim

Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej została powołana 8 stycznia 1949 r. z inicjatywy Związku Radzieckiego. W jej skład, oprócz ZSRR, weszły: Bułgaria, Czechosłowacja, Polska, Rumunia oraz Węgry. W lutym 1949 r. do RWPG dołączyła Albania, a w listopadzie 1950 r. Niemiecka Republika Demokratyczna¹. Kolejnego członka, tj. Mongolską Republikę Ludową, przyjęto do Rady dopiero po trzynastu latach, w czerwcu 1962 r.²

RWPG, stanowiąc kolejny krok na drodze formowania się bloku wschodniego, służyła w zasadzie interesom ZSRR. Utrwalała radziecki model ekonomiczny w państwach zależnych, a także ułatwiała wpływ Kremła na kształt oraz kierunki rozwoju ich gospodarek. Była jednocześnie

¹ Narada sześciu krajów socjalistycznych, w trakcie której utworzono Radę Wzajemnej Pomocy Gospodarczej, została zwołana formalnie z inicjatywy ZSRR oraz Rumunii i odbyła się w Moskwie w dniach 5–8 stycznia 1949 r. Komunikat o powołaniu RWPG ukazał się dopiero 25 stycznia 1949 r., zob.: H. Różański, *Spojrzenie na RWPG. Wspomnienia, dokumenty, refleksje 1949–1989*, Warszawa 1990, s. 11; A. H. Smith, *The planned economies of Eastern Europe*, New York 1983, s. 174; J. Hacker, *Der Ostblock. Entstehung, Entwicklung und Struktur 1939–1980*, Baden-Baden 1983, s. 447; H. de Fiumel, *Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Studium prawnomiędzynarodowe*, Warszawa 1967, s. 11–12; A. Skrzypek, *Procesy integracyjne państw wspólnoty socjalistycznej 1946–1971 (studia i historia)*, Wrocław 1987, s. 38; Archiwum Dokumentacji Historycznej PRL (dalej: ADH PRL), sygn. S III/55, „Notatki E. Szyra z posiedzenia inauguracyjnego powołanie Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej”, k. 1–3.

² Mongolska Republika Ludowa została włączona do Rady w trakcie XVI Sesji (w lipcu 1962). W okresie późniejszym w skład ugrupowania weszły jeszcze Republika Kuby na XXVI Sesji (1972) oraz Wietnamska Republika Socjalistyczna na XXXII Sesji (1978). Z kolei podczas XIX Sesji (styczeń–luty 1965) została podpisana umowa o stowarzyszeniu między RWPG a Jugosławią. Do podobnej współpracy z RWPG przystępowały w okresie późniejszym kolejne państwa: Finlandia w 1973 r., Irak i Meksyk w 1975 r., Etiopia, Jemen i Angola w 1986 r. oraz Afganistan w 1986 r., P. Bożyk, *Współpraca gospodarcza krajów RWPG*, Warszawa 1976, s. 68; H. Różański, op. cit., s. 260; „Informacja o przebiegu XIX Sesji Rady i XVI posiedzenia Komitetu Wykonawczego RWPG (Praga, 28 stycznia — 2 lutego 1965 r.)”, AAN, Komitet Współpracy Gospodarczej z Zagranicą (dalej: KWGzZ), sygn. 22/6, bez paginacji (dalej: b.p.).

gospodarczą i propagandową reakcją ZSRR na powstanie Organizacji Europejskiej Współpracy Gospodarczej, zajmującej się koordynacją planu Marshalla³.

Podstawowym celem działalności RWPG było stworzenie wspólnoty ekonomicznej na podstawie ścisłych stosunków gospodarczych między państwami socjalistycznymi a Związkiem Radzieckim, przy jednoczesnym znacznym ograniczeniu handlu z państwami kapitalistycznymi. Miało się to odbywać m.in. poprzez opracowywanie i realizację planów powiązań gospodarczych krajów członkowskich oraz uzgadnianie projektów ekonomicznych na bazie specjalizacji i kooperacji w produkcji; zamierzano ponadto uzgadniać plany eksportu i importu towarów o ważnym znaczeniu dla członków RWPG; akcentowano również organizowanie współpracy naukowej oraz wymiany doświadczeń technicznych⁴.

Dominacja ZSRR w Radzie wynikała przede wszystkim z dążenia Kremla do narzucenia państwom członkowskim takiego kształtu powiązań ekonomicznych, jaki obowiązywał między republikami radzieckimi. Nie brano przy tym pod uwagę uwarunkowań gospodarczych członków RWPG ani dotychczasowej specyfiki ich relacji ekonomicznych. Potwierdzał to fakt, że pracami Rady kierowali początkowo zastępcy przewodniczących Państwowej Komisji Planowania ZSRR („Gosplanu”), a sama organizacja nie posiadała statutu i szerszych struktur, które mogłyby sprostać ambitnym zadaniom, deklarowanym w jej oficjalnych dokumentach⁵.

W pierwszych latach działalności RWPG Polska znajdowała się w niekorzystnej sytuacji dostawcy, przede wszystkim węgla, koks, cynku i wyrobów walcowanych. Głównymi odbiorcami tych towarów były: Związek Radziecki, NRD, Czechosłowacja, a także Węgry. Eksportowi węgla do ZSRR po tzw. specjalnych cenach do 1953 r. towarzyszyły narastające żądania, a nawet naciski na Warszawę ze strony NRD i CSR dotyczące zwiększenia dostaw tego paliwa. Ich realizacja była dla strony polskiej trudna ze względu na ograniczone możliwości przemysłu

³ K. Łastawski, *Od idei do integracji europejskiej*, Warszawa 2003, s. 140; P. Marer, *Stosunki gospodarcze między ZSRR a Europą Wschodnią*, „Aneks” 1978, 19, s. 98–99; A. Skrzypek, *Plany Stalina skupienia państw Europy Środkowo-Wschodniej w jednolitym organizm gospodarczy 1948–1952*, w: *Z dziejów przemian w Europie środkowo-południowo-wschodniej po drugiej wojnie światowej*, red. M. Pułaski, Kraków 1993, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, *Prace Historyczne*, 107, s. 60; „Informacje z dnia 31 lipca 1968 r. nr 3175”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/XXII/1667, k. 83.

⁴ Zob.: „Informacje z dnia 31 lipca 1968 r. nr 3175”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/XXII/1667, k. 83; H. Różański, op. cit., s. 16–17; N. W. Faddiejew, *Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, Warszawa 1975, s. 33; R. Chwieduk, H. Syroczyńska, *Rozwój struktur organizacyjnych RWPG w świetle dokumentów*, w: *40 lat RWPG. Ewolucja instytucji i struktur socjalistycznej integracji gospodarczej*, red. R. Chwieduk, A. Krawczewski, Warszawa 1988, s. 156–157; F. Kubiczek, L. Skibiński, *RWPG. Program socjalistycznej integracji gospodarczej (pytania i odpowiedzi)*, Warszawa 1973, s. 9.

⁵ H. Różański, op. cit., s. 13; „Projekt memoriału w sprawie zmian statutu RWPG”, AAN, Komisja Planowania przy Radzie Ministrów (dalej: KPpRM), sygn. 656, k. 58–59; A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 1999, s. 525; zob. też: M. Deniszczuk, *Koordinacja planów — instrumentem socjalistycznej integracji*, w: *Integracja ekonomiczna krajów socjalistycznych*, red. P. Bożyk, Warszawa 1974, s. 77.

wydobywczego oraz bardzo niekorzystna z punktu widzenia rachunku ekonomicznego⁶.

Również władze radzieckie wywierały presję na Warszawę, dowodząc, iż PRL powinna zaspokajać potrzeby surowcowe innych krajów RWPG, nie oglądając się na ekonomiczne korzyści. Na VI Sesji Rady w grudniu 1955 r. padały argumenty, że państwa RWPG w imię „socjalistycznej solidarności” powinny się czuć zobowiązane do pomocy Czechosłowacji, a zwłaszcza NRD, ponieważ kraje te stanowią „niejako okno wystawowe na Zachodnią Europę, że ich stopa życiowa winna konkurować ze stopą życiową w Zachodniej Europie i dlatego pozostałe kraje winny się z tym liczyć”⁷.

Związek Radziecki także w latach sześćdziesiątych, stosując podobne uzasadnienie, domagał się od Polski, aby bez względu na opłacalność traktowała priorytetowo dostawy surowcowo-paliwowe dla NRD i Czechosłowacji. Przywódcy ZSRR nie ukrywali jednocześnie, że wymienione państwa, przede wszystkim NRD, będą miały pierwszeństwo przed innymi krajami socjalistycznymi, łącznie z PRL, w radzieckich dostawach⁸.

Podczas VII Sesji Rady w Berlinie w maju 1956 r. przedstawiciele ZSRR: Mihail Saburov oraz Nikołaj Bajbakov, którym wtórował Erne Gerő z Węgier, ponowili naciski na PRL, aby ta zobowiązała się do zwiększenia wydobycia węgla. Wobec zdecydowanego oporu strony polskiej kwestię tę postanowiono omówić na pierwszym spotkaniu przywódców partii krajów członkowskich RWPG, jakie odbyło się w czerwcu 1956 r. w Moskwie. PZPR reprezentowali na naradzie Edward Ochab (jako przewodniczący delegacji) oraz Eugeniusz Szyr. Przedstawiciele PRL dowodzili, że Polska nie jest w stanie bez pomocy innych państw rozwijać inwestycji w kopalnictwie, a tym samym zwiększyć poziom wydobycia węgla. Podkreślali, że nawet dotychczasowe wielkości wydobycia tego paliwa mogą ulec obniżeniu ze względu na ogólną, trudną sytuację polskiej gospodarki⁹.

⁶ Zob.: *Informacja o działalności Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, w: A. Kochański, A. Kupich, *Działalność RWPG w latach 1949–1956*, „Sprawy Międzynarodowe” 47, 1994, 3, s. 132; E. Płowiec, *Etapy wzrostu gospodarczego a fazy rozwoju handlu zagranicznego Polski*, w: *Handel zagraniczny a wzrost krajów RWPG*, red. J. Soldaczuk, Warszawa 1969, s. 82–84.

⁷ *Informacja o działalności Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, s. 133–134; H. Różański, op. cit., s. 59. Władze NRD nieraz starały się wykorzystywać swój status „państwa frontowego” i odnosić z tego tytułu korzyści ekonomiczne w relacjach z innymi krajami socjalistycznymi. Na przykład w okresie drugiego kryzysu berlińskiego zażądały od Polski większych dostaw surowcowych oraz zrewidowania na swoją korzyść zawartych wcześniej wieloletnich umów gospodarczych, „Notatka o przebiegu narady przewodniczących Komisji Planowania państw Układu Warszawskiego odbytej w Moskwie w dniach 27–29 września 1961 r. w sprawie pomocy dla NRD w związku z zawarciem traktatu pokojowego”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/386, k. 30–31.

⁸ Zob.: *Notatka z rozmów polsko-radzieckich w Moskwie w dniach 13–15 kwietnia 1964 r.*, w: *Tajne dokumenty Biura Politycznego PRL–ZSRR 1956–1970*, oprac. A. Paczkowski, Londyn 1998, s. 187–188, 212.

⁹ H. Różański, op. cit., s. 69; *Informacja o działalności Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, s. 134; „Projekt memoriału w sprawie zmian statutu RWPG”, AAN, KPPRM, sygn. 656, k. 59.

Po „Październiku” nowe władze PRL bardziej stanowczo występowały przeciwko traktowaniu Polski jako bazy tanich surowców. Warszawa podjęła wówczas skuteczne wysiłki w kierunku odciążenia własnej gospodarki od kapitałochłonnych inwestycji w przemyśle wydobywczym i zaproponowała zainteresowanym partnerom z RWPG uczestnictwo we współfinansowaniu rozwoju polskiej branży surowcowej, zwłaszcza kopalnictwa węgla¹⁰.

Zarówno NRD, jak i Czechosłowacja, stojąc przed koniecznością zaopatrzenia się w węgiel, zadeklarowały gotowość udzielenia PRL odpowiednich kredytów¹¹. Jednak oba państwa podkreślały później wielokrotnie, że zbyt małe dostawy surowców i paliw, zwłaszcza węgla z Polski, spowodowały duże straty w ich gospodarkach. Według strony czechosłowackiej w 1956 r. Polska nie wywiązała się z dostarczenia ok. 900 tys. ton węgla. Z kolei władze NRD twierdziły, że na skutek trudności w dostawach tego paliwa z PRL w 1956 r. odnotowano najniższy poziom produkcji przemysłowej od początku istnienia państwa¹². Zarówno Berlin Wschodni, jak i Praga wielokrotnie podkreślały, że niewywiązywanie się Polski z dostaw węgla wynikało w głównej mierze nie z przyczyn ekonomicznych, ale z rozprężenia i kryzysu władzy PZPR po XX Zjeździe. Przedstawiciele kierownictwa Niemieckiej Socjalistycznej Partii Jedności (NSPJ) twierdzili często, tak w okresie „Października”, jak i później, że PRL eksportuje węgiel do RFN kosztem dostaw do NRD. Takim stanowiskiem należałoby częściowo tłumaczyć trudności, jakie strona niemiecka robiła w realizacji eksportu polskiego węgla do Berlina Zachodniego. Jego transport musiano czasami organizować drogą okrężną, m.in. przez Hamburg¹³.

Finansowe rozłożenie ciężarów inwestycyjnych w polskim przemyśle wydobywczym na NRD i Czechosłowację było znaczną ulgą dla gospodarki

¹⁰ Zob.: „Zagadnienia rozwojowe przemysłu węglowego”, ADH PRL, sygn. J I/53, k. 59; A. Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia. Stosunki polsko-radzieckie 1944–1957*, Pułtusk 2002, s. 440; J. Kaliński, *Gospodarka Polski w latach 1944–1989. Przemiany strukturalne*, Warszawa 1995, s. 111.

¹¹ „Zagadnienia rozwojowe przemysłu”, ADH PRL, sygn. J I/53, k. 59; „Protokół z posiedzenia Komisji dla opracowania wniosków o współpracy z zagranicą w Instytucjach Przemysłu Węglowego odbytego w dniu 3 stycznia 1957 r. pod przewodnictwem prof. dr inż. B. Krupińskiego”, AAN, KPpRM, sygn. 638, k. 2.

¹² „Notatka o przebiegu narady przewodniczących komisji planowania krajów — uczestników RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/89, k. 142–144; zob. też: „Notatka z rozmowy II Sekretarza Ambasady — Salińskiego z tow. W. Sukową — redaktorem działu KDL w Wydziale Zagranicznym ĆTK, przeprowadzonej w dniu 7.XII.1956 r.”, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej: AMSZ), zespół (dalej: zp.) 7, wiązka (dalej: wz.) 42, teczka (dalej: tk.) 412, k. 3; „Notatka o sytuacji politycznej w Zagłębiu Ostrawsko-Karwińskim w związku z sytuacją w Polsce”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/32, k. 118.

¹³ „Notatka informacyjna w sprawach wynikających ze stosunków między Polską a Niemiecką Republiką Demokratyczną”, AMSZ, zp. 10, wz. 79, tk. 726, k. 45; „Notatka. Warszawa, dn. 31.12.56 r.”, AMSZ, zp. 10, wz. 79, tk. 731, k. 7; K. Ruchniewicz, *Warszawa — Berlin — Bonn. Stosunki polityczne 1949–1958*, Wrocław 2003, s. 197. Władze NRD utrudniały polski handel z Berlinem Zachodnim także wiele lat po „Październiku”. Na przykład w grudniu 1969 r. w Moskwie, w trakcie spotkania delegacji PZPR i NSPJ doszło na tym tle do ostrej wymiany zdań między Władysławem Gomułą a Walterem Ulbrichtem, „Protokół ze spotkania delegacji PZPR z delegacją SED w Moskwie dn. 2.XII.1969 r.”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/46, k. 511.

PRL. Pierwsza umowa kredytowa została zawarta w kwietniu 1957 r. z NRD. Opiewała ona na kwotę 400 mln rubli, które zostały przeznaczone na budowę dwóch kopalń węgla brunatnego w Turosszowie i Koninie¹⁴. Jeszcze w tym samym roku Polska uzyskała kredyt od Czechosłowacji w wysokości 100 mln zł dewizowych na rozwój wydobywania oraz produkcji siarki. Realizacja tej pożyczki, oprocentowanej na 2% w skali roku¹⁵, odbywała się poprzez wysyłanie do Polski dóbr inwestycyjnych, a także artykułów konsumpcyjnych. W zamian Warszawa zobowiązała się do dostarczania w latach 1961–1966 siarki do CSRS¹⁶. Rok później strona czechosłowacka udzieliła Polsce kolejnego kredytu, tym razem w wysokości 250 mln zł dewizowych, który przeznaczono na rozwój i modernizację kopalń węgla¹⁷. Na początku 1961 r. PRL otrzymała od południowego sąsiada następną pożyczkę (500 mln zł dewizowych) na budowę kilku kopalń i zakładów produkcji miedzi. Spłata kredytu, przewidziana na lata 1969–1978, miała odbywać w ramach dostaw miedzi i wyrobów miedziowych¹⁸.

W latach sześćdziesiątych zwrot pożyczek na siarkę i węgiel wiązał się z pewnymi problemami. Otóż strona czechosłowacka dowodziła, że jej dostawy pociągały za sobą konieczność kupowania niektórych maszyn

¹⁴ A. Skrzypek, *Procesy integracyjne państw wspólnoty socjalistycznej 1946–1971 (studia i historia)*, Wrocław 1987, s. 104.

¹⁵ W stosunkach ekonomicznych między krajami socjalistycznymi niskie oprocentowanie udzielanych kredytów (2–3% w skali roku) było normą, powodowało jednak niewielką opłacalność realizowanych tą drogą inwestycji za granicą, zwłaszcza w przemyśle wydobywco-surowcowym. Dlatego poszczególne kraje RWPG decydowały się na taką współpracę gospodarczą tylko w obliczu konieczności. Również Polska rzadko kredytowała inwestycje u innych członków ugrupowania, S. Polaczek, *Międzynarodowy rynek socjalistyczny. Nowy typ współpracy*, Warszawa 1978, s. 274; idem, *Integracja gospodarcza krajów socjalistycznych a handel zagraniczny Polski*, Warszawa 1971, s. 140–141; T. Madej, *Ekonomiczne problemy specjalizacji i kooperacji produkcji w przemyśle krajów RWPG*, Warszawa 1972, s. 79. Złoty dewizowy — ustanowiona w 1950 r. jednostka walutowa w zakresie wielkości obrotów handlowych z zagranicą, głównie z państwami zachodnimi. Jej początkowa relacja do dolara USA wynosiła 4:1, a od roku 1973 — 3,32:1. Złoty dewizowy został zniesiony w 1982 r., J. Kaliński, Z. Landau, *Gospodarka Polski w XX wieku*, Warszawa 1998, s. 232.

¹⁶ W. Iskra, *PRL–CSRS. Poziom uprzemysłowienia i współpraca gospodarcza*, Warszawa 1964, s. 223–224; „Notatka informacyjna z rozmów przeprowadzonych w Warszawie w dn. 30–31.X.1964 r. z delegacją Państwowego Komitetu Planowania CSRS na czele z jego przewodniczącym Tow. Cernikiem”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/529, k. 96; „Notatka w sprawie siarki eksportowanej przez PRL do CSRS”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/662, k. 73–74.

¹⁷ Polska miała spłacać tę pożyczkę dostawami węgla kamiennego do Czechosłowacji w latach 1963–1970, „Stosunki polsko-czechosłowackie”, AMSZ, zp. 27/70, wz. 3, bez numeru teczki (dalej: b.n.tk.), b.p.; zob. też: J. Kaliński, Z. Landau, op. cit., s. 262; S. Polaczek, *Integracja gospodarcza krajów socjalistycznych*, s. 140; A. Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia*, s. 440.

¹⁸ Zob.: H. Różański, op. cit., s. 110; W. Iskra, op. cit., s. 226–227; „Stosunki polsko-czechosłowackie”, AMSZ, zp. 27/70, wz. 3, b.n.tk., b.p. Umowa z 1961 r. przewidywała pierwotnie kredytowanie przez CSRS budowy trzech kopalń miedzi o łącznej zdolności produkcyjnej ok. 7 mln ton rudy miedzi rocznie. W okresie późniejszym warunki porozumienia zmieniono, ustalając, że powstaną dwie kopalnie, ale o większej wydajności — ok. 9 mln ton rocznie, „Notatka w sprawie dalszej współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej między Polską Rzeczypospolitą Ludową a Czechosłowacką Republiką Socjalistyczną”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/529, k. 55–56.

i urzędów do polskich kopalń w krajach kapitalistycznych. W związku z tym Praga domagała się obniżenia ceny siarki otrzymywanej z PRL. Podobne żądania władz CSRS dotyczyły cen węgla. W wyniku długich pertraktacji w Warszawie udało się utrzymać dotychczasowe stawki cenowe zarówno na siarkę, jak i na węgiel. Mimo to np. w 1967 r. Czechosłowacja odmówiła przyjęcia kilkuset tysięcy ton polskiego węgla dostarczanego w ramach spłaty pożyczki, żądając jednocześnie spłaty kredytu innymi towarami¹⁹.

W 1964 r. Warszawa wystąpiła z inicjatywą wspólnej budowy kombinatu górniczo-energetycznego w Bełchatowie i zaproponowała, aby zainteresowani członkowie RWPG udzielili PRL kredytu na realizację tej inwestycji. Chęć uczestniczenia w projekcie wyraziły w pierwszej kolejności NRD i Czechosłowacja, a następnie Węgry²⁰.

Polska w ramach RWPG często podejmowała mało korzystną z ekonomicznego punktu widzenia współpracę ze słabiej rozwiniętymi krajami socjalistycznymi. Decydujące znaczenie miał tutaj czynnik polityczny, związany z doktrynalną zasadą „socjalistycznej solidarności”. Przykładem mogą być kontakty gospodarcze PRL z Albanią, a zwłaszcza z Mongolską Republiką Ludową (MRL)²¹.

Z Albańską Republiką Ludową Polska podpisała w 1953 r. umowę o współpracy naukowo-technicznej. Wcześniej, w 1950 r., PRL, podobnie jak i inne kraje socjalistyczne, udzieliła Albanii kredytu. Pomoc dla Tirany dotyczyła m.in. mechanizacji górnictwa węglowego, eksploatacji portów, budownictwa małych statków morskich, kolejnictwa, przemysłu maszynowego, hutnictwa, przemysłu chemicznego. Współpraca

¹⁹ „Notatka w sprawie siarki eksportowanej przez PRL do CSRS”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/662, k. 73-74; „Notatka informacyjna z rozmów przeprowadzonych w Warszawie w dn. 30-31.X.1964 r. z delegacją Państwowego Komitetu Planowania CSRS na czele z jego przewodniczącym Tow. Cernikiem”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/529, k. 96; „Notatka w sprawie problemu dostaw węgla kamiennego do CSRS w roku 1967”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/662, k. 88-89. Należy podkreślić, że dostawy miedzi do CSRS w ramach spłaty kredytu były na tyle okazałe, iż PRL w celu zaspokojenia własnych potrzeb zmuszona była do importowania przez pewien czas wyrobów z miedzi z krajów zachodnich, „Memorandum w sprawie rozwoju stosunków gospodarczych między Polską Rzeczypospolitą Ludową i Czechosłowacką Republiką Socjalistyczną”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/529, k. 125.

²⁰ „Komitet Współpracy Gospodarczej z Zagranicą przy Radzie Ministrów. Biuletyn Informacyjny” 1964, 29, s. 5-6, AAN, KWGzZ, sygn. 22/4; „Protokół trzynastego posiedzenia Komitetu Wykonawczego Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej 14-16 lipca 1964 r., Moskwa”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/4, k. 29; „Notatka informacyjna o przebiegu i wynikach konsultacji z Państwową Komisją Planowania CSRS w sprawie koordynacji planów rozwoju gospodarki narodowej w okresie lat 1966-1970 oraz współpracy gospodarczej między PRL a CSRS w tym okresie”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/529, k. 1; „Notatka w sprawie dalszej współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej między Polską Rzeczypospolitą Ludową a Czechosłowacką Republiką Socjalistyczną”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/529, k. 57.

²¹ PRL kredytowała również inne kraje socjalistyczne, m.in. w latach 1951, 1952 i 1964 udzielała pożyczek Bułgarii, w 1966 r. zaś Demokratycznej Republice Wietnamu. W tym ostatnim przypadku suma kredytu wyniosła 31 mln zł dewizowych, J. Jackowicz, *Współpraca polsko-bułgarska*, „Sprawy Międzynarodowe” 32, 1979, 7/8, s. 56; „Ocena umowy zawartej między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Demokratycznej Republiki Wietnamu o wzajemnych dostawach towarów i płatnościach w roku 1966”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/664, k. 48.

polsko–albańska ustała po roku 1958, wraz z narastaniem konfliktu w ruchu komunistycznym²².

Kontakty ekonomiczne między PRL a Mongolią zostały nawiązane w 1957 r. Podpisano wówczas w Ułan Bator pierwszą umowę o wzajemnych dostawach towarów. Natomiast w lipcu 1961 r. zawarto kolejne porozumienie, w którym rząd polski udzielił MRL kredytu w wysokości 40 mln zł dewizowych (ok. 9 mln rubli). W ramach tej umowy PRL zobowiązywała się dostarczać w latach 1961–1965 wyposażenie dla kompletnych obiektów przemysłowych, maszyny drogowe i budowlane oraz wykonywać usługi techniczne związane z montażem i uruchomieniem poszczególnych zakładów. Mongolia miała natomiast spłacać pożyczkę w ciągu dziesięciu lat, począwszy od stycznia 1966 r., w formie dostaw różnego rodzaju towarów, m.in. sierści wielbłądziej, wełny owczej, mączki mięsno–kostnej, skór surowych oraz koncentratów wolframu²³.

W trakcie realizacji wspomnianej umowy wystąpiły jednak znaczne trudności i opóźnienia przy wznoszeniu wielu projektowanych obiektów. Powodem takiej sytuacji był przede wszystkim brak siły roboczej w MRL oraz niedostateczne zaopatrzenie w materiały i odpowiedni sprzęt. Z tych też względów Mongolia zwróciła się do Warszawy z prośbą o udzielenie następnej pożyczki na lata 1964–1968 w wysokości 3,5 mln zł dewizowych. Miała ona posłużyć sfinansowaniu dostaw dodatkowego sprzętu oraz wydelegowaniu do MRL polskich specjalistów²⁴.

Kolejna umowa gospodarcza z MRL została zawarta na zasadach porozumienia z 1961 r. i dotyczyła lat 1966–1970. Tym razem strona polska gwarantowała dostawy kredytowe o wartości 10 mln rubli. W ich ramach przewidziano m.in. budowę fabryki opakowań szklanych i szkła gospodarczego, kopalni wolframu i cyny oraz zakładu produkcji masła i kazeiny. Spora część pożyczki została przeznaczona na rozwój mongolskiego rolnictwa²⁵.

Warto na koniec podkreślić, że w przypadku MRL Polska zajmowała drugie po ZSRR miejsce pod względem wysokości udzielanych temu państwu kredytów. Inni członkowie RWPG ograniczali pomoc dla Ułan Bator do niewielkich pożyczek²⁶.

²² „Notatka dotycząca polsko–albańskich stosunków w ramach RWPG i dwustronnej współpracy naukowo–technicznej”, AMSZ, zp. 27/70, wz. 1–2, b.n.tk., b.p.; „Szyfrogram nr 6956 z Moskwy, dn. 29. 05. 66 r.”, AMSZ, zp. 34/70, wz. 4, b.n.tk., b.p.; J. J. Nowak, *Polityka zagraniczna Ludowej Socjalistycznej Republiki Albanii*, w: *Polityka zagraniczna bałkańskich państw socjalistycznych*, wstęp F. Gołębski, Warszawa 1988, s. 18.

²³ „Notatka dotycząca współpracy gospodarczej i naukowo–technicznej pomiędzy Polską Rzeczypospolitą Ludową i Mongolską Republiką Ludową”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/529, k. 155–157.

²⁴ Ibidem, k. 157.

²⁵ „Notatka informacyjna o dwustronnych konsultacjach przeprowadzonych pomiędzy delegacjami Komisji Planowania przy Radzie Ministrów PRL a delegacjami Komisji Planowania Rumuńskiej Republiki Ludowej, Węgierskiej Republiki Ludowej, Ludowej Republiki Bułgarii oraz Mongolskiej Republiki Ludowej w sprawie współpracy gospodarczej w okresie 1966–1970”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/529, k. 25–26.

²⁶ Na przykład Czechosłowacja udzieliła Mongolii w latach sześćdziesiątych ok. 9 mln rubli kredytu, natomiast Węgry i Bułgaria odpowiednio 4,5 oraz 1,3 mln rubli, „Notatka do-

2. PRL a problemy rozwoju organizacyjnego RWPG

Kierowniczą instancją RWPG od początku jej istnienia stanowiła formalnie Rada, która miała się zbierać na sesjach dwa razy w roku. Stałym organem roboczym Rady było Biuro z siedzibą w Moskwie. Do jego kompetencji należały decyzje w sprawach organizacyjnych oraz prace nad projektami uchwał przedkładanych następnie Radzie. Kraje członkowskie delegowały do składu Biura swoich przedstawicieli, którym towarzyszyli doradcy. Obsługą Biura zajmował się Sekretariat z Sekretarzem na czele²⁷.

W pierwszych latach działalności RWPG sesje Rady odbywały się sporadycznie, przede wszystkim w sytuacjach, gdy zainteresowane tym były władze radzieckie albo w razie konieczności załatwienia konkretnych spraw. Do końca 1950 r. organ ten obradował na trzech sesjach, przy czym ostatnią, z listopada 1950 r., zorganizowano głównie w celu przyjęcia do RWPG Niemieckiej Republiki Demokratycznej²⁸.

Kolejna, IV Sesja Rady miała miejsce w marcu 1954 r. w Moskwie, a więc po ponad trzech latach. W jej toku dokonano wielu zmian organizacyjnych. Na miejsce Biura powołano Konferencję Zastępców Przedstawicieli Państw Członkowskich (dalej: Konferencja Zastępców), która miała funkcjonować stale. Organ ten miał większe, w stosunku do uprawnień Biura, kompetencje, a do jego podstawowych zadań należało podejmowanie uchwał oraz kontrola ich realizacji²⁹.

Podczas tej samej Sesji rozszerzono również rolę Sekretariatu, który od tej pory zyskał status instytucji pomocniczej, przygotowującej materiały na kolejne sesje RWPG oraz zebrania Konferencji Zastępców. Sekretariat miał ponadto śledzić realizację uchwał Rady oraz funkcjonowanie Konferencji Zastępców³⁰.

Kolejne istotne zmiany w strukturze i zasadach działalności RWPG przeprowadzono na VII Sesji Rady w Berlinie w maju 1956 r. Powołano wówczas siedem stałych komisji branżowych, których zadaniem było organizowanie współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej oraz koordynowanie planowania w ramach RWPG³¹. W organach tych koncentrowała się następnie główna działalność Rady, związana z opracowywaniem projektów różnych przedsięwzięć, z których najważniejsze kierowano rozpatrywania w trakcie kolejnych sesji. Komisje miały także

tyczącą współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej pomiędzy Polską Rzeczypospolitą Ludową i Mongolską Republiką Ludową”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/529, k. 157.

²⁷ H. de Fiumel, op. cit., s. 13; H. Różański, op. cit., s. 16, 39–40.

²⁸ *Informacja o działalności Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, s. 138–139.

²⁹ Po rozwiązaniu Biura RWPG przedstawiciele krajów członkowskich w jego składzie zostali automatycznie członkami Konferencji Zastępców Przewodniczących Państw Członkowskich, H. Różański, op. cit., s. 48.

³⁰ *Informacja o działalności Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, s. 129–130; H. Różański, op. cit., s. 48.

³¹ H. Różański, op. cit., s. 65; F. Kubiczek, L. Skibiński, op. cit., s. 98.

prawo do podejmowania zaleceń i decyzji oraz przekazywania ich bezpośrednio państwu członkowskim (bez pośrednictwa Sesji Rady)³².

Komisje stałe posiadały własne statuty, a do obsługi komisji powołano sekretariaty. Organy te funkcjonowały w poszczególnych krajach członkowskich RWPG, kierowali nimi przedstawiciele państwa, w którego stolicy znajdowała się siedziba danej komisji. I tak siedzibę Komisji Maszynowej ustanowiono w Pradze, Komisji Węglowej w Warszawie, Komisji Metali Kolorowych w Budapeszcie, Komisji Rolnej w Sofii, Komisji Przemysłu Chemicznego w Berlinie, Komisji Hutnictwa Żelaza i Stali w Moskwie, Komisji Przemysłu Naftowego i Gazowego w Bukareszcie, Komisji Handlu Zagranicznego (przekształconej z Komisji ds. Koordynacji Handlu z Krajami Kapitalistycznymi) w Moskwie. W następnych latach powstawały kolejne stałe komisje, zarówno o charakterze branżowym (m.in. Komisja Transportu, Komisja Łączności), jak i problemowym (m.in. Komisja Ekonomiczna, Komisja do Spraw Statystyki)³³.

Ekipa Władysława Gomułki od początku występowała z projektami reform organizacyjnych w RWPG. Jeszcze w grudniu 1956 r. zgłoszono postulat rozszerzenia kompetencji Konferencji Zastępców. Instytucja ta, zdaniem Warszawy, powinna sprawować kontrolę nad pracą stałych komisji oraz skuteczny nadzór nad realizacją uchwał oraz zaleceń Rady. Prócz tego Konferencja Zastępców miałyby się zajmować opracowywaniem wniosków i projektów zaleceń w kwestiach, które pozostawały poza kompetencjami stałych komisji³⁴. Strona polska domagała się także reorganizacji Sekretariatu i sprecyzowania jego roli zarówno w kontekście powołania komisji stałych, jak i nowej roli Konferencji Zastępców. Zgodnie z tym Sekretariat, poza zadaniami ustalonymi w trakcie IV Sesji Rady, powinien utrzymywać łączność ze stałymi komisjami i informować na bieżąco Konferencję Zastępców o ich przebiegu. Władze PRL proponowały również włączenie do Sekretariatu większej liczby specjalistów spoza ZSRR i wprowadzenie obowiązku składania okresowych sprawozdań przez Sekretariat przed Radą oraz Posiedzeniem Zastępców³⁵.

Jednak wprowadzanie zmian w RWPG postępowo, czego potwierdzeniem była m.in. kwestia Statutu Rady. O konieczności jego przyjęcia zdecydowano dopiero w trakcie obrad X Sesji w grudniu 1958 r. w Pradze. Trwającym rok pracami nad tym dokumentem kierował zastępca Sekretarza Rady ze strony PRL — Henryk Różański. Ostatecznie Statut zatwierdzono podczas XII Sesji Rady w grudniu 1959 r. w Sofii. Jego uchwalenie stabilizowało od strony formalnej istnienie RWPG, zamykając okres dziesięcioletniej tymczasowości wynikającej z faktu, że do tej pory Rada działała jedynie na podstawie uchwał z 1949 i 1954 r. Co

³² H. de Fiumel, op. cit., s. 74.

³³ Ibidem, s. 73–74; H. Różański, op. cit., s. 65; R. Chwieduk, H. Syroczyńska, op. cit., s. 163–164.

³⁴ „Projekt memoriału w sprawie zmian statutu RWPG”, AAN, KPpRM, sygn. 656, k. 61.

³⁵ „Informacja o stanowisku strony polskiej na konferencje krajów — członków RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/89, k. 16; „Projekt memoriału w sprawie zmian statutu RWPG”, AAN, KPpRM, sygn. 656, k. 62–63.

charakterystyczne, treść Statutu wzorowano w pewnej mierze na podobnych aktach prawnych innych działających na świecie organizacji międzynarodowych³⁶.

Statut RWPG formułował zasady funkcjonowania organizacji. Najważniejsza spośród nich została zawarta w artykule pierwszym tego dokumentu i odnosiła się do suwerenności oraz równości wszystkich państw członkowskich („Współpraca gospodarcza i naukowo–techniczna między krajami członkowskimi Rady realizowana jest zgodnie z zasadami całkowitego równouprawnienia, poszanowania suwerenności i interesów narodowych, wzajemnych korzyści oraz braterskiej pomocy wzajemnej”)³⁷. Odrębny artykuł poświęcono tzw. zasadzie konsensusu, dotyczącej zaleceń i uchwał Rady („Realizacja przez kraje członkowskie Rady przyjętych przez nie zaleceń odbywa się na mocy uchwał rządów lub właściwych organów krajów zgodnie z ich ustawodawstwem — —. Wszystkie zalecenia i uchwały podejmowane są w Radzie tylko za zgodą zainteresowanych krajów członkowskich Rady, przy czym każdy kraj ma prawo zgłosić swoje zainteresowanie sprawą rozpatrywaną przez Radę — —. Zalecenia i uchwały nie rozciągają się na kraje, które oświadczyły, że nie są zainteresowane daną sprawą. Jednakże każdy z tych krajów może w okresie późniejszym przyłączyć się do zaleceń i uchwał przyjętych przez pozostałe kraje członkowskie Rady”)³⁸.

Uchwalenie Statutu i wspomniane modyfikacje, które wprowadzono w RWPG w drugiej połowie lat pięćdziesiątych, nie wpłynęły na poprawę jakości pracy aparatu Rady, gdzie — zdaniem władz PRL — panował w dalszym ciągu „bałagan kompetencyjny, rozbudowane procedury biurokratyczne i przerosty administracyjne”³⁹. Krytyka Warszawy dotyczyła najczęściej Sekretariatu oraz stałych komisji. Pierwszy z wymienionych organów nie wykazywał dostatecznej aktywności i w stosunku do zadań, które przed nim stawiano, miał słabą obsadę kadrową. Wprawdzie w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych liczba zatrudnionych w Sekretariacie pracowników systematycznie rosła (1966 r. — ok. 800 osób), jednak — jak podkreślano — personel ten nie był właściwie wykorzystywany i pilnował interesów własnych państw. Co ciekawe, strona polska wyrażała opinię, że taki stan rzeczy wynikał w znacznej mierze z polityki kadrowej ZSRR, który „utrzymywał na wielu kluczowych stanowiskach w Sekretariacie zrutynizowanych specjalistów — —, nie bardzo rozumiejących wymogi aktualnego etapu współpracy gospodarczej pomiędzy krajami socjalistycznymi”⁴⁰.

³⁶ H. Różański, op. cit., s. 95–96.

³⁷ *Statut Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, w: *Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Wybór materiałów i dokumentów*, wstęp P. Jaroszewicz, Warszawa 1964, s. 192.

³⁸ *Ibidem*, s. 96–97.

³⁹ Strona polska wyliczyła np., że w latach 1963–1966 liczba urzędników zatrudnionych w moskiewskiej centrali RWPG wzrosła aż o 100%, „O sytuacji w RWPG i zasadach postępowania delegacji polskich w organach Rady”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, tk. 1, b.p.

⁴⁰ „Notatka o niektórych aktualnych problemach w pracach RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/659, k. 30; zob. też: „Informacja o XXI posiedzeniu Komitetu Wykonawczego RWPG (Moskwa 8–11 lutego 1966 r.)”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/659, k. 2; „Wystąpienie tow. Wła-

Już w połowie 1958 r., a więc zaledwie po dwóch latach od powstania komisji stałych, Polska sygnalizowała nieprawidłowości. Na przykład negatywnie oceniano zbyt rozbudowaną strukturę wielu komisji. Zdarzało się nawet, że niektóre tworzyły sekcje, podsekcje, różnego rodzaju grupy robocze oraz konferencje ekspertów. Wszystkie te ciała zbierały się wielokrotnie na licznych posiedzeniach. Zwiększało to znacznie koszty działalności stałych komisji. Z wyliczeń Warszawy wynikało, że do 15 czerwca 1958 r. w 34 posiedzeniach uczestniczyło blisko 1,5 tys. delegatów z PRL, co kosztowało w sumie 8 mln zł⁴¹.

Władze polskie wskazywały też na częste dublowanie kwestii, nad którymi pracowały poszczególne komisje. Podobnie niekorzystna była zbyt szeroka problematyka, przy jednoczesnej nadmiernej drobiazgowości podczas rozstrzygania nawet drugorzędnych problemów. Zjawiska te — według Warszawy — wynikały przede wszystkim z niedostatecznej koordynacji i nadzoru ze strony Sekretariatu⁴².

Dlatego, zwłaszcza na początku lat sześćdziesiątych, władze PRL wielokrotnie postulowały, zarówno wobec ZSRR, jak i pozostałych partnerów z Rady, konieczność przeprowadzenia reorganizacji RWPG i jej organów. W czerwcu 1962 r. na naradzie przywódców partii krajów członkowskich strona polska wystąpiła z projektem utworzenia Komitetu Wykonawczego, w miejsce Konferencji Zastępców. Inicjatywę tę poparli pozostali uczestnicy spotkania. Nowy organ powołano w trakcie XVI nadzwyczajnej Sesji Rady w Moskwie (lipiec 1962 r.). W składzie Komitetu Wykonawczego znaleźli się przedstawiciele wszystkich państw członkowskich na szczeblu wicepremierów, którzy, zmieniając się co roku, kierowali jego pracami. Tak wysoka ranga członków Komitetu Wykonawczego miała wzmocnić organizacyjnie Radę⁴³.

Komitet Wykonawczy miał kierować realizacją całokształtu zadań, jakie stawiała sobie RWPG. Wyposażono go więc w szerokie kompetencje: prawo do podejmowania uchwał i zaleceń, a także przedstawiania wniosków do rozpatrywania przez kolejne sesje Rady. Organ ten kierował pracami pozostałych instytucji RWPG, w tym Sekretariatu i stałych komisji, oraz nadzorował wykonywanie przez poszczególne państwa członkowskie zobowiązań⁴⁴.

dysława Gomułki na bukareszteńskim spotkaniu przywódców partii komunistycznych i robotniczych i premierów rządów państw — członków RWPG w dniu 17 lipca 1967 r.”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/97, k. 471.

⁴¹ „Notatka informacyjna o działalności Stałych Komisji Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/1, b.p.; „Notatka przedstawiciela PRL w RWPG dla Przedstawiciela ZSRR w RWPG w sprawie niektórych problemów związanych z pracą organów RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/95, k. 124.

⁴² „Notatka informacyjna o działalności Stałych Komisji Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/1, b.p.

⁴³ H. de Fiumel, op. cit., s. 69; Z. Bombera, *Międzynarodowa integracja gospodarcza krajów RWPG*, Warszawa 1982, s. 117; H. Różański, op. cit., s. 137 nn.

⁴⁴ R. Chwieduk, H. Syroczyńska, op. cit., s. 159–160; F. Kubiczek, L. Skibiński, op. cit., s. 11; H. de Fiumel, op. cit., s. 69–71; Z. Bombera, op. cit., s. 117–118; A. Wasilkowski, *Zalecenia Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, Warszawa 1969, s. 162 nn.; *Statut Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, s. 195–197. Posiedzenia Komitetu Wykonawczego miały

W gestii Komitetu Wykonawczego znalazła się również koordynacja planów gospodarczych w ramach RWPG oraz specjalizacja i kooperacja w produkcji. W tym celu powołano, jako instytucję pomocniczą, Biuro ds. Zbiorczych Zagadnień Planów Gospodarczych (dalej: Biuro), którego rola miała polegać przede wszystkim na przygotowywaniu dla Komitetu Wykonawczego wniosków dotyczących harmonizacji planów, a także na koordynowaniu współpracy między organami planowania państw RWPG⁴⁵.

Uczestnicy XVI Sesji Rady powołali jeszcze jedną strukturę — Instytut Normalizacyjny. Jego zadaniem miało być rozwiązywanie coraz liczniejszych problemów standaryzacji oraz unifikacji produkcji w krajach członkowskich Rady. Instytut Normalizacyjny, którego siedzibę zlokalizowano w Moskwie, miał funkcjonować w powiązaniu z działalnością, powołanej w tym samym czasie, Stałej Komisji Normalizacyjnej⁴⁶.

Rozbudowie i zmianom w aparacie RWPG towarzyszyło tworzenie przez państwa członkowskie organizacji gospodarczych o charakterze koordynacyjnym, w czym aktywnie uczestniczyła Polska⁴⁷. I tak w lipcu 1962 r. powołano Centralny Zarząd Dyspozytorski Połączonych Systemów Energetycznych (dalej: Centralny Zarząd) z siedzibą w Pradze. W jego składzie znaleźli się przedstawiciele Bułgarii, Czechosłowacji, NRD, Polski, Rumunii, Węgier i ZSRR. Głównym celem działalności Centralnego Zarządu było połączenie systemów energetycznych krajów RWPG oraz koordynowanie i nadzorowanie prac naukowo-badawczych w tym zakresie⁴⁸.

W październiku 1963 r., zgodnie z postanowieniami XVI Sesji Rady, powstał Międzynarodowy Bank Współpracy Gospodarczej (dalej: MBWG), który rozpoczął działalność od 1 stycznia 1964 r. W jego skład, oprócz wymienionych wyżej państw, weszła również Mongolia. Podstawowe zadania MBWG sprowadzały się do prowadzenia wielostronnych rozliczeń w rublach transferowych, udzielania krótkoterminowych kredytów i przechowywania wolnych środków w tychże rublach państw członkowskich, operacji na rynku wolnodewizowym itd. Działalność banku miała się przyczynić do przyspieszenia wymiany dóbr i usług w ramach RWPG.

się odbywać nie rzadziej niż raz na dwa miesiące, co — według jego organizatorów — miało umożliwić skuteczne rozstrzygnięcie bieżących kwestii, związanych ze współpracą w obrębie RWPG, H. de Fiumel, op. cit., s. 69.

⁴⁵ W składzie Biura znajdowali się zastępcy przewodniczących centralnych instytucji zajmujących się planowaniem w krajach członkowskich, H. de Fiumel, op. cit., s. 71–72.

⁴⁶ H. Różański, op. cit., s. 162; H. de Fiumel, op. cit., s. 78–79; R. Chwieduk, H. Syroczyńska, op. cit., s. 165–166.

⁴⁷ „Sprawozdanie ze współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej za rok 1965”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, b.p. Do 1962 r. powstało kilka międzynarodowych instytucji, skupiających kraje socjalistyczne, których działalność nie miała jednak większego znaczenia: Organizacja Współpracy Radiowej i Telewizyjnej — 1946 r., Zjednoczony Instytut Badań Jądrowych — 1956 r., Organizacja Współpracy Kolei — 1956 r., Organizacja Współpracy w Dziedzinie Łączności Elektrycznej i Pocztowej — 1957 r., J. Jakubowski, *Międzynarodowe organizacje gospodarcze krajów RWPG. Zagadnienia prawne*, Warszawa 1980, s. 15 nn.

⁴⁸ J. Jakubowski, op. cit., s. 15 nn.; R. Chwieduk, H. Syroczyńska, op. cit., s. 168–169.

MBWG wyposażono w kapitał zakładowy w wysokości 300 mln rubli transferowych, z czego wkład PRL wynosił 27 mln⁴⁹.

Pod koniec 1963 r. utworzono Wspólny Park Wagonów Towarowych (dalej: WPWT) z siedzibą w Pradze. Do WPWT, poza Mongolią, weszli wszyscy członkowie RWPG. Z inicjatywą powołania tej organizacji wystąpiła Polska jeszcze w 1959 r. w trakcie XII Sesji Rady. WPWT miało zredukować puste przebiegi wagonów towarowych w komunikacji międzynarodowej i wewnętrznej. Chodziło ponadto o zwiększenie efektywności ekonomicznej eksploatacji taboru oraz lepsze wykorzystanie sieci kolejowej krajów członkowskich Rady⁵⁰.

W kwietniu 1964 r. powstała Organizacja Współpracy Przemysłu Łożyskowego (dalej: OWPL), której siedzibę ustanowiono w Warszawie. Początkowo weszły do niej: Bułgaria, Czechosłowacja, NRD, Polska i Węgry, później także ZSRR (1965 r.) oraz Rumunia (1971 r.). Głównym zadaniem OWPL miało być pokrycie zapotrzebowania państw RWPG na łożyska toczne, koordynacja handlu i wytwarzania tych deficytowych artykułów oraz wprowadzanie nowych technologii i organizacji produkcji w przemyśle łożyskowym⁵¹.

Natomiast w lipcu 1964 r. w trakcie XIII posiedzenia Komitetu Wykonawczego CSRS, Polska i Węgry utworzyły wspólną organizację Hutnictwa Żelaza i Stali („Intermetal”), do której zgłosiły następnie akces Bułgaria, NRD i ZSRR, a później Rumunia. Siedzibą „Intermetal” został Budapeszt. Rola tej organizacji sprowadzała się do ograniczania importu z Zachodu w zakresie produktów hutniczych i zastępowania go własnymi wyrobami. „Intermetal” miał się także zajmować koordynacją produkcji oraz rozwoju współpracy w hutnictwie żelaza i stali między krajami Rady⁵².

W lipcu 1969 r. rządy Bułgarii, Czechosłowacji, NRD, Polski, Węgier i ZSRR powołały Międzynarodową Organizację Branżową Współpracy

⁴⁹ P. Bożyk, op. cit., s. 79; F. Kubiczek, L. Skibiński, op. cit., s. 187; R. Chwieduk, H. Syroczyńska, op. cit., s. 167–168; A. Wasilkowski, *Socjalistyczna integracja gospodarcza. Zarys problematyki prawnej*, Warszawa 1974, s. 226–227; A. Marszałek, *Planowanie i rynek w RWPG. Geneza niepowodzenia*, Łódź 1993, s. 92–93; E. Drabowski, *Rubel transferowy — międzynarodowa waluta krajów RWPG*, Warszawa 1974, s. 20–21. Wartość rubla transferowego, wprowadzonego wraz z powstaniem MBWG, została określona na 0,987412 grama złota. Jednostka ta miała charakter waluty ponadnarodowej, jednak nie reprezentowała powszechnej siły nabywczej możliwej do wykorzystania w każdym czasie i w dowolnym kraju, nawet w obrębie RWPG. W praktyce za ruble transferowe można było jedynie nabyć towary w granicach kontyngentów ilościowych lub wartościowych, wynikających z umów dwustronnych. W tej sytuacji jednostka ta spełniała jedynie rolę narzędzia rozliczeń prowadzonych przez MBWG, dotyczących wymiany między państwami Rady, J. Kleer, *Integracja gospodarcza w RWPG*, Warszawa 1978, s. 156–157; zob. też: J. Wesołowski, *System walutowy krajów RWPG*, Warszawa 1977, s. 19; E. Drabowski, op. cit., s. 54 nn.

⁵⁰ H. Różański, op. cit., s. 114; J. Jakubowski, op. cit., s. 17; F. Kubiczek, L. Skibiński, op. cit., s. 18–19; R. Chwieduk, H. Syroczyńska, op. cit., s. 169. W momencie powołania WPWT, organizacja ta dysponowała 95,2 tys. wagonów, natomiast w 1972 r. liczba ta wzrosła do 180 tys., by w 1974 r. osiągnąć stan blisko 250 tys., H. Różański, op. cit., s. 204.

⁵¹ P. Bożyk, op. cit., s. 77–78; J. Jakubowski, op. cit., s. 18–19.

⁵² P. Bożyk, op. cit., s. 78; J. Jakubowski, op. cit., s. 19–20; H. Różański, op. cit., s. 187–188; F. Kubiczek, L. Skibiński, op. cit., s. 19.

w Zakresie Małotonażowej Produkcji Chemicznej — „Interchim” (w 1971 r. do „Interchimu” przystąpiła Rumunia). Jej siedzibę zlokalizowano w Hali w NRD. „Interchim” zajmował się organizacją współpracy państw Rady w zakresie m.in. barwników syntetycznych, środków pomocniczych dla przemysłu włókienniczego, skórzanego i papierniczego, środków ochrony roślin⁵³.

Z kolei w lipcu 1970 r., zgodnie z decyzją XXIV Sesji Rady, Bułgaria, Czechosłowacja, Mongolia, NRD, Polska oraz ZSRR powołały Międzynarodowy Bank Inwestycyjny (dalej: MBI) z siedzibą w Moskwie (rok później do MBI przystąpiła także Rumunia). Do jego głównych zadań należało udzielanie krajom Rady długo- (do 15 lat) oraz średnioterminowych kredytów (na okres 5 lat) w rublach transferowych i walutach wymiennych na cele inwestycyjne. Kapitał statutowy MBI ustalono w kwocie miliarda rubli, z czego 70% w rublach transferowych, 30% zaś w walutach wymiennych⁵⁴.

Większość wymienionych organizacji przyczyniła się do ułatwienia współpracy krajów RWPG w różnych dziedzinach, oczywiście na miarę warunków, w jakich funkcjonowały centralnie kierowane gospodarki. Jednak i tutaj pojawiały się trudności, wynikające przede wszystkim z rozbieżnych interesów poszczególnych członków ugrupowania. Za przykład może posłużyć współpraca w ramach wspomnianego Wspólnego Parku Wagonów Towarowych. Od momentu powołania tej organizacji prawdziwą bolączką stawało się przetrzymywanie wagonów na swoim terytorium przez kraje odczuwające brak własnych środków transportu kolejowego. Taka sytuacja była szczególnie uciążliwa dla Polski, która do WPWT wносиła najwięcej wagonów. Przykładowo w październiku 1964 r. sama Czechosłowacja przetrzymywała ponad 11 tys. wagonów towarowych z PRL. Dlatego Warszawa wielokrotnie domagała się wprowadzenia wyższych stawek za każdy dzień ponadplanowego użytkowania wagonów niż obowiązujące dotychczas w ruchu kolejowym między państwami RWPG. Pozostałe kraje nie chciały przyjąć postulatów strony polskiej, wobec czego PRL zagroziła nawet wycofaniem swojego taboru z WPWT. Dopiero wobec takiego argumentu udało się z czasem przełamać opór w tej materii innych państw i wprowadzić wyższe stawki⁵⁵.

⁵³ J. Jakubowski, op. cit., s. 20–21; F. Kubiczek, L. Skibiński, op. cit., s. 19–20.

⁵⁴ A. Marszałek, *Mechanizmy i narzędzia integracji gospodarczej krajów RWPG*, Warszawa 1981, s. 124; J. Jakubowski, op. cit., s. 21–22; F. Kubiczek, L. Skibiński, op. cit., s. 17–18; A. Wasilkowski, *Socjalistyczna integracja gospodarcza*, s. 227. Jednym z warunków przyznania kredytu przez MBI było uczestnictwo w danej inwestycji przynajmniej dwóch państw RWPG. Budowany obiekt musiał odpowiadać wysokim wymaganiom technicznym, a produkowane w nim wyroby miały być nowoczesne i tanie, E. Drabowski, op. cit., s. 27.

⁵⁵ „Informacja o przebiegu XIX Sesji Rady i XVI posiedzenia Komitetu Wykonawczego RWPG (Praga, 28 stycznia — 2 lutego 1965 r.)”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/6, b.p.; „Memorandum w sprawie rozwoju stosunków gospodarczych między Polską Rzeczypospolitą Ludową i Czechosłowacką Republiką Socjalistyczną”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/529, k. 123–124. W odniesieniu do transportu kolejowego w ramach RWPG Polska miała także problemy z wprowadzeniem nowych, wyższych cen na przewozy tranzytowe przez własne terytorium, „Notatka do rozmów z tow. Lesieczko. Sprawy RWPG”, AAN, KC PZPR,

3. Zagadnienie cen i systemu finansowo-walutowego w RWPG

Współpracy ekonomicznej wśród państw członkowskich RWPG nie sprzyjały wprowadzone w ramach ugrupowania reguły ustalania cen. Na początku lat pięćdziesiątych w związku ze wzrostem cen światowych, wywołanych przez konflikt koreański, kraje Rady przyjęły zasadę tzw. cen stop, która polegała na zastosowaniu we wzajemnych rozliczeniach handlowych stawek funkcjonujących na rynkach światowych w latach 1949–1950. Taki poziom cen, z pewnymi modyfikacjami, utrzymywano do roku 1958, kiedy na IX Sesji Rady zdecydowano z kolei o przyjęciu w handlu krajów RWPG cen światowych z 1957 r. Obowiązywały one następnie, z niewielkimi zmianami, aż do roku 1975⁵⁶.

System „cen stop” nie przystawał do światowych trendów popytu i podaży. Nie spełniał też dostatecznie funkcji rozliczeniowych wewnątrz RWPG, gdyż nie wyrażał aktualnego poziomu i relacji kosztów wytwarzania towarów przez gospodarki państw Rady uczestniczących w wymianie handlowej. Zdarzało się, że jeśli ceny światowe były wyższe od obowiązujących na rynku socjalistycznym, kraje RWPG dążyły do lokowania własnego eksportu, zwłaszcza towarów bardziej atrakcyjnych, na rynkach kapitalistycznych. I odwrotnie, jeżeli ceny na rynku socjalistycznym przewyższały światowe, członkowie grupy starali się kupować więcej na Zachodzie. Powodowało to występowanie w latach sześćdziesiątych tendencji do zmniejszania obrotów handlowych między państwami socjalistycznymi⁵⁷.

Na relacje ekonomiczne w RWPG, oprócz nieefektywnego systemu cen, ujemnie oddziaływał również system finansowo-walutowy krajów Rady. W pierwszych latach istnienia ugrupowania państwa członkowskie we wzajemnych rozliczeniach stosowały wyłącznie dwustronne umowy handlowe oraz płatnicze. Były to umowy clearingowe, polegające na corocznym równoważeniu wzajemnych obrotów za pomocą umownej jednostki rozliczeniowej, jaką stanowił wówczas rubel clearingowy. W 1957 r. podjęto próbę wprowadzenia rozliczeń w ramach clearingu wielostronnego, jednak w praktyce objął on jedynie rozliczenia odnoszące

sygn. XI/97, k. 226; „Notatka w sprawie kolejowej taryfy tranzytowej”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/659, k. 7–8; *Notatka z rozmów polsko-radzieckich w Moskwie w dniach 13–15 kwietnia 1964 r.*, w: *Tajne dokumenty Biura Politycznego*, s. 198–200.

⁵⁶ L. J. Jasiński, *Stosunki gospodarcze z zagranicą*, w: *Historia gospodarcza Polski (1939–1989)*, red. J. Kaliński, Warszawa 1996, s. 180; S. Polaczek, *Integracja gospodarcza krajów socjalistycznych*, s. 168–170; A. Marszałek, *Planowanie i rynek w RWPG*, s. 72–73; idem, *Mechanizmy i narzędzia integracji gospodarczej*, s. 93; J. Wesołowski, op. cit., s. 11–12; J. Basiuk, *Ceny w handlu wzajemnym krajów RWPG a ceny światowe*, w: *Integracja ekonomiczna krajów socjalistycznych*, s. 151; J. Kleer, op. cit., s. 144–145.

⁵⁷ A. Marszałek, *Planowanie i rynek w RWPG*, s. 73; S. Polaczek, *Integracja gospodarcza krajów socjalistycznych*, s. 171. Zob. też: J. Basiuk, op. cit., s. 156–159; J. Sołdaczuk, *Handel międzynarodowy a rozwój gospodarczy w socjalizmie*, Warszawa 1970, s. 184–185, 188–190; J. Wesołowski, op. cit., s. 32; „Uwagi na temat współpracy gospodarczej krajów członkowskich RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, k. 140–141; „Zagadnienia współpracy gospodarczej pomiędzy krajami RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, k. 162.

się do wymiany nadwyżek towarów występujących na rynkach wewnętrznych poszczególnych państw⁵⁸.

Dopiero w 1962 r. powołano Stałą Komisję Walutowo-Finansową, która miała się zająć porządkowaniem relacji walutowo-finansowych w obrębie RWPG. Natomiast w kolejnym roku doszło do podpisania umowy mającej umożliwić rozliczenia wielostronne w rublach transferowych i powołano w tym celu wspomniany już wcześniej Międzynarodowy Bank Współpracy Gospodarczej⁵⁹. Jednak posunięcia te nie przyczyniły się w omawianym okresie do usprawnienia wielostronnych rozliczeń, które w dalszym ciągu nie wyszły poza obszar wcześniejszych dwustronnych umów zawieranych między partnerami z Rady. Stosowanie rozliczeń wielostronnych było utrudnione głównie z powodu niewymienialności walut poszczególnych członków ugrupowania⁶⁰.

W tych okolicznościach działalność MBWG nie przynosiła zakładanych efektów, na co wielokrotnie wskazywały władze PRL. Warszawa dowodziła nie tylko „niedostatecznej roli MBWG w rozwoju stosunków walutowo-finansowych pomiędzy krajami RWPG — —, ale również „między tymi krajami a państwami kapitalistycznymi”, i twierdziła wręcz, że bank jest jedynie izbą rozrachunkową, a nie „centrum walutowym oraz ośrodkiem kredytu międzynarodowego krajów socjalistycznych”. Przyczyny takiej sytuacji, według strony polskiej, wynikały m.in. z faktu, że ani żadna z walut krajów socjalistycznych, ani rubel transferowy nie posiadały cech miernika wartości i nie mogły być stosowane jako międzynarodowy środek płatniczy⁶¹.

W 1966 r. strona polska zgłosiła projekt wprowadzenia częściowej wymienialności (na poziomie 10–15%) salda w Międzynarodowym Banku Współpracy Gospodarczej na złoto bądź zachodnie waluty wymienialne. Miało to doprowadzić do intensyfikacji wymiany handlowej w RWPG. Władze PRL proponowały także stopniowe przekształcanie rubla transferowego w międzynarodowy pieniądz krajów socjalistycznych. Inicjatywy

⁵⁸ L. J. Jasiński, op. cit., s. 180; J. Kleer, op. cit., s. 151 nn.; A. Wasilkowski, *Socjalistyczna integracja gospodarcza*, s. 220–222; J. Wesołowski, op. cit., s. 17; M. Guzek, *Problemy integracji gospodarczej państw socjalistycznych*, Poznań 1969, s. 18; „Tezy w sprawie współpracy gospodarczej krajów socjalistycznych”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, k. 175. Na temat clearingów dwustronnych między krajami RWPG zob.: E. Drabowski, op. cit., s. 7 nn.

⁵⁹ A. Wasilkowski, *Socjalistyczna integracja gospodarcza*, s. 226–227, 228–229; J. Sółdzuk, op. cit., s. 217.

⁶⁰ A. Wasilkowski, *Socjalistyczna integracja gospodarcza*, s. 222, 230; A. Marszałek, *Planowanie i rynek w RWPG*, s. 92–93; zob. też: „Zagadnienia współpracy gospodarczej pomiędzy krajami RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, k. 161; W. Iskra, H. Kisiel, *RWPG. Integracja gospodarcza*, Warszawa 1971, s. 72–73.

⁶¹ „Komitet Współpracy Gospodarczej z Zagranicą przy Radzie Ministrów. Biuletyn Informacyjny” 1967, 52, s. 5–7, AAN, KWGzZ, sygn. 22/8; zob. też: „Tezy w sprawie współpracy gospodarczej krajów socjalistycznych”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, k. 175; „Projekt listu do KC KPZR w sprawie sytuacji w RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/694, k. 72; zob. też: S. Rączkowski, *Pieniądz międzynarodowy krajów socjalistycznych*, w: *Integracja ekonomiczna krajów socjalistycznych*, s. 208–209; A. Marszałek, *Mechanizmy i narzędzia integracji gospodarczej*, s. 123; J. Wesołowski, op. cit., s. 23; W. Iskra, H. Kisiel, op. cit., s. 83 nn.

te nie spotkały się wówczas z zainteresowaniem pozostałych członków Rady⁶².

W styczniu 1968 r. Gomułka, w trakcie rozmów z przywódcami radzieckimi, postulował reformę MBWG. Sprowadzała się ona do rozszerzenia działalności banku na kredytowanie średnio- i długoterminowe, szczególnie przez wykorzystanie lokat i pożyczek otrzymywanych z banków zagranicznych. I Sekretarz PZPR poruszył również kwestię wprowadzenia wymienialności walut krajów RWPG, co — jak przekonywał — umożliwiłoby zastosowanie we współpracy ekonomicznej systemu finansowo-kredytowego zamiast mało opłacalnego clearing⁶³. Strona polska, wskazując na konieczność pełnej wymienialności walut krajów członkowskich Rady, proponowała jednocześnie rozpoczęcie prac nad reformą cen wewnętrznych w ramach ugrupowania. W ten sposób zamierzano doprowadzić do ukształtowania się wspólnych metod tworzenia cen, co w efekcie przyniosłoby porównywalność kosztów produkcji przemysłowej⁶⁴.

Polskie propozycje natrafiały jednak najczęściej na brak odzewu ze strony pozostałych partnerów, w tym także ZSRR. Władze radzieckie, z gruntu nieufne wobec wszelkich inicjatyw innych krajów socjalistycznych, mogących poszerzać ich swobodę gospodarczą, stały w tej kwestii na stanowisku, że dwustronny clearing spełniał swoje zadania w wymianie handlowej wewnątrz ugrupowania i w związku z tym nie zachodziła potrzeba szybkiego wprowadzania szerokiej wymiany wielostronnej. Z podobną rezerwą ZSRR podchodził do ewentualności podjęcia wysiłków nad wprowadzeniem wymienialności walut w państwach socjalistycznych. Takie samo zdanie wyrażały władze NRD, które również nie widziały konieczności wprowadzania wymienialności walut oraz pieniądza międzynarodowego⁶⁵.

⁶² J. Soldaczuk, op. cit., s. 218–219; „Kierunki i metody integracji krajów RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/771, k. 24–25.

⁶³ „Protokół z rozmowy przywódców PZPR i KPZR w czasie nieoficjalnej wizyty w Polsce (w Łańsku) w dniach 12–14 stycznia 1968 r.”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/84, k. 213–216; zob. też: W. Iskra, H. Kisiel, op. cit., s. 101 nn.; J. Wesółowski, op. cit., s. 21–22.

⁶⁴ „Projekt listu do KC KPZR w sprawie sytuacji w RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/694, k. 73–74; „Uwagi na temat współpracy gospodarczej krajów członkowskich RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, k. 143–144; zob. też: „Wystąpienie przewodniczącego delegacji PRL tow. P. Jaroszewicza na XXII Sesji Rady”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, k. 36. Ceny wewnętrzne krajów socjalistycznych były oderwane od systemu cen światowych i zróżnicowane w ramach RWPG. Uniemożliwiało to racjonalne porównywanie ponoszonych kosztów produkcji w poszczególnych państwach i ocenę na tej podstawie korzyści z wzajemnej wymiany handlowej, J. Wesółowski, *Kurs waluty w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1975, s. 115 nn.; Z. Knyziak, *Ceny w handlu wzajemnym krajów RWPG a ceny krajowe*, w: *Integracja ekonomiczna krajów socjalistycznych*, s. 182; J. Kleer, op. cit., s. 148–149; „Uwagi na temat współpracy gospodarczej krajów członkowskich RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, k. 143–144.

⁶⁵ „Notatka z rozmowy z towarzyszem Lesieczko w dniu 27.XII.1967 r.”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/98, k. 6; „Uwagi do memorandum KC SED w sprawie rozwoju Socjalistycznej Wspólnoty Gospodarczej RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, k. 137–138; „Notatka dla Wiceprezesa Rady Ministrów Towarzysza P. Jaroszewicza”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, k. 103–104; zob. też: P. E. Uren, *Formy zmian gospodarczych*, w: *Państwa*

4. Problemy koordynacji planów i zamierzeń gospodarczych w ramach RWPG

Zagadnienie koordynacji planów ekonomicznych państw RWPG było obecne od początków istnienia tego ugrupowania. W uchwale o powołaniu Rady ze stycznia 1949 r. stwierdzono m.in., że do podstawowych zadań RWPG należy „opracowanie planów powiązań ekonomicznych między krajami członkowskimi oraz uzgadnianie, w niezbędnym zakresie, ich planów gospodarczych w oparciu o specjalizację i kooperację produkcji”⁶⁶.

Doszło wówczas do nieudanych prób opracowania wspólnych planów rozwoju poszczególnych gałęzi produkcji, a także wzajemnych dostaw i wspólnych inwestycji z udziałem co najmniej dwóch krajów⁶⁷. Nieco później zdecydowano, że koordynacja planów ekonomicznych będzie się odbywać drogą dwustronnych, wieloletnich umów handlowych, które miały z góry precyzować wzajemne dostawy. W efekcie cała działalność RWPG zaczęła się koncentrować na kwestiach wymiany towarowej członków oraz koordynacji ich handlu zagranicznego z państwami kapitalistycznymi. Taki model współpracy odpowiadał coraz silniejszym w tym czasie tendencjom autarkicznym w gospodarkach krajów socjalistycznych. Powstawały analogiczne przedsiębiorstwa, zwłaszcza w przemyśle maszynowym, które budowano w sposób żywiłowy, bez racjonalnego określenia zapotrzebowania na ich wyroby⁶⁸.

W trakcie IV i V Sesji Rady w 1954 r. uznano, że dotychczasowa strategia koordynacji planów jest niewystarczająca. Tym razem postanowiono wprowadzić nowe elementy koordynowania poprzez „sprzyjanie realizacji przedsięwzięć, mających na celu wzajemne uzgadnianie planów gospodarczych — — krajów demokracji ludowej i uzgadnianie tych planów z planami rozwoju gospodarczego ZSRR”⁶⁹. Uznano, że przede wszystkim należy uzgadniać plany inwestycyjne krajów członkowskich

Komunistyczne u progu lat siedemdziesiątych, red. A. Bromke, T. Rakowska-Harmstone, Londyn 1973, s. 274.

⁶⁶ „Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej krajów RWPG”, AMSZ, zp. 36/70, wz. 6, b.n.tk., k. 35; M. Guzek, op. cit., s. 17–18; H. Różański, op. cit., s. 16.

⁶⁷ Na II Sesji Rady, w kwietniu 1949 r., zaplanowano wiele inwestycji, które kraje członkowskie RWPG miały prowadzić wspólnie. Doszło, i to nie bez problemów, do realizacji tylko jednego z projektowanych przedsięwzięć, na którym szczególnie zależało ZSRR: zbudowano most kolejowo-drogowy na Dunaju łączący Rumunię z Bułgarią, który oddano do użytku w czerwcu 1954 r. Udział Polski w tym przedsięwzięciu sprowadzał się do dostarczenia przeseł, A. Skrzypek, *Procesy integracyjne państw wspólnoty socjalistycznej*, s. 51; H. Różański, op. cit., s. 32–33.

⁶⁸ „Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej”, AMSZ, zp. 36/70, wz. 6, b.n.tk., k. 35; *Informacja o działalności Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, s. 130; zob.: A. Marszałek, *Mechanizmy i narzędzia integracji gospodarczej*, s. 15; J. Kleer, op. cit., s. 160; H. Różański, op. cit., s. 51.

⁶⁹ H. Różański, op. cit., s. 47; „Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej”, AMSZ, zp. 36/70, wz. 6, b.n.tk., k. 36.

RWPG w poszczególnych gałęziach produkcji, przy czym akcentowano szczególnie konieczność rozwoju surowcowych dziedzin przemysłu⁷⁰.

Wkrótce jednak taka koncepcja koordynacji została zarzucona. Władze radzieckie zdecydowały bowiem o przyjęciu zasady uzgadniania planów gospodarczych państw członkowskich przez ekonomiczne instytucje ZSRR, co oznaczało powrót do początkowego okresu istnienia RWPG⁷¹. W ten sposób radziecki „Gospłan” zajął się koordynacją planów pięcioletnich innych członków Rady na lata 1956–1960. Związane z tym zalecenia, sformułowane w czasie VII Sesji Rady w maju 1956 r., sprowadzały się do mechanicznego narzucenia partnerom przez stronę radziecką określonych wielkości produkcji i asortymentów oraz wzajemnych dostaw, których wykonanie, jak się wkrótce okazało, było mało realne⁷².

Nieracjonalność ustalonych w 1956 r. zasad koordynowania planów gospodarczych wywołała opór państw RWPG, zwłaszcza Polski. Kraje słabiej rozwinięte obawiały się, że proponowany przez ZSRR sposób uzgadniania zamierzeń ekonomicznych będzie promować przede wszystkim silniejszych gospodarczo członków ugrupowania (NRD, CSR) i nie przyczyni się do rozwiązania istniejących od dawna problemów, dotyczących deficytu paliw, surowców i maszyn, niedorozwoju gałęzi energetycznych, czy też powielania produkcji tych samych wyrobów przez kilka państw⁷³.

Taka sytuacja, na którą jesienią 1956 r. nałożył się kryzys polityczny, skłoniła ZSRR do zmiany dotychczasowego stanowiska. Znalazło to odbicie najpierw w ustaleniach VIII Sesji Rady z czerwca 1957 r., a następnie w decyzjach narady przywódców państw członkowskich RWPG, która odbyła się w maju 1958 r. w Moskwie. Zrezygnowano wówczas z dotychczasowej kluczowej roli „Gospłanu” i podkreślono konieczność uzgadniania planów zarówno w trybie bilateralnym, jak i wielostronnym. Zakładano, że przy koordynowaniu planów ekonomicznych „należy starannie i bardziej wszechstronnie analizować wpływ przygotowywanych w Radzie zaleceń w sprawie rozmiarów produkcji, wielkości eksportu i importu towarów na ekonomikę krajów oraz zwracać dużą uwagę na

⁷⁰ Zob.: A. Marszałek, *Planowanie i rynek w RWPG*, s. 22; H. Różański, op. cit., s. 49 nn.; „Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej”, AMSZ, zp. 36/70, wz. 6, b.n.tk., k. 36.

⁷¹ *Informacja o działalności Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, s. 132.

⁷² „Informacja o stanowisku strony polskiej na konferencję krajów — członków RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/89, k. 6; zob. też: S. Polaczek, *Integracja gospodarcza krajów socjalistycznych*, s. 113. Przykładem nierealnych zaleceń VII Sesji Rady było m.in. ustalenie dla PRL na rok 1960 produkcji 7,5 mln ton stali oraz 110 mln ton węgla kamiennego (Polskę zobowiązano również do wyeksportowania w tym samym roku do państw RWPG 2,6 mln ton koksu i 19,5 mln ton węgla kamiennego). Tymczasem rzeczywiste wielkości osiągnięte w 1960 r. wynosiły 6,7 mln ton stali oraz 104,4 mln ton węgla kamiennego. Natomiast eksport w tym samym czasie do innych krajów socjalistycznych zamknął się w granicach 1,7 mln ton koksu oraz 8,5 mln ton węgla kamiennego, „Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej”, AMSZ, zp. 36/70, wz. 6, b.n.tk., k. 37.

⁷³ Zob.: A. Marszałek, *Planowanie i rynek w RWPG*, s. 22; „Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej”, AMSZ, zp. 36/70, wz. 6, b.n.tk., k. 36.

powiązanie zaleceń w sprawie wzajemnych dostaw towarów z bilansami płatniczymi krajów”⁷⁴.

Praktyczną realizacją zarówno postanowień VIII Sesji Rady, jak i ustaleń wspomnianej narady przywódców partii krajów RWPG zajęła się kolejna, IX Sesja, obradująca w czerwcu 1958 r. w Bukareszcie. Przedstawiono wtedy szczegółowy program działań związanych z koordynacją zamierzeń rozwoju ekonomicznego członków ugrupowania do roku 1965. W dalszej kolejności, w wyniku prac organów Rady, zwłaszcza komisji stałych, formułujących konkretne zalecenia, państwa członkowskie zawarły wiele umów dotyczących współpracy w latach 1961–1965⁷⁵.

Mimo ograniczonej liczby tych przedsięwzięć, stanowiły one pewien postęp w koordynowaniu zamierzeń ekonomicznych. W związku z tym od początku lat sześćdziesiątych zaczęto mówić — zresztą ra wyrost — o postępującej integracji gospodarczej krajów socjalistycznych. Proces ten, który pojmowano jako wzajemne zbliżanie i dostosowywanie struktur gospodarczych krajów RWPG, miał być jednocześnie odpowiedzią na zacieśniającą się współpracę ekonomiczną państw Europy Zachodniej⁷⁶.

Skalę integracji w ramach RWPG miały potwierdzać niektóre inwestycje, prowadzone z niespotykanym wręcz, jak na warunki państw socjalistycznych, rozmachem. Za przykład posłużyć tu może rurociąg naftowy „Przyjaźń”. Choć do koncepcji budowy rurociągu, z uwagi na koszty, początkowo odnoszono się, zwłaszcza w PRL, z rezerwą⁷⁷, to ostatecznie w jego powstaniu uczestniczyło pięć państw: Czechosłowacja, NRD, Polska, Węgry oraz ZSRR. Inwestycję, znacznym nakładem sił i środków, realizowano w latach 1961–1964. Rurociąg (o długości ponad 4,5 tys. km) zapewnił wieloletnie dostawy ropy do Czechosłowacji i na Węgry (nitka południowa) oraz do Polski i NRD (nitka północna)⁷⁸.

⁷⁴ „Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej”, AMSZ, zp. 36/70 wz. 6, b.n.tk., k. 37–38; zob. też: *Komunikat o naradzie przedstawicieli partii komunistycznych i robotniczych krajów członkowskich Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej, która odbyła się w dniach 20–23 maja 1958 r.*, w: *Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Wybór materiałów*, s. 133–135.

⁷⁵ „Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej”, AMSZ, zp. 36/70 wz. 6, b.n.tk., k. 37–38.

⁷⁶ Zob.: J. Słodaczek, *Integracja — czynnikiem pogłębienia współpracy krajów RWPG*, w: *Integracja ekonomiczna krajów socjalistycznych*, s. 30; „Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej”, AMSZ, zp. 36/70, wz. 6, b.n.tk., k. 37–38.

⁷⁷ Tadeusz Gede, ówczesny zastępca przewodniczącego Komisji Planowania, miał nawet stwierdzić, że budowę rurociągu uważa za awanturnictwo. Jego zdaniem Polski nie było stać na finansowe uczestnictwo w takiej inwestycji, H. Różański, op. cit., s. 85–86.

⁷⁸ T. Madej, op. cit., s. 79; H. Różański, op. cit., s. 85–86. Na potrzeby budowy rurociągu „Przyjaźń” Czechosłowacja dostarczyła armaturę, Węgry — środki łączności i urządzenia automatyczne, ZSRR i Polska — rury, NRD — agregaty ssące, N. W. Fadciejew, op. cit., s. 119; „Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej”, AMSZ, zp. 36/70, wz. 6, b.n.tk., k. 40. Poza rurociągiem „Przyjaźń” doszło do realizacji wielu innych wspólnych przedsięwzięć krajów członkowskich RWPG. Na przykład w 1960 r. Bułgaria i NRD wybudowały duży kombinat celulozowo-papierniczy w Oriachowie (Bułgaria). Natomiast w 1963 r. zawarto wielostronną umowę (Bułgaria, Czechosłowacja, NRD, Polska, Węgry, ZSRR) na budowę Kingisepskiej kopalni fosforytów. Do podobnego typu współpracy doszło również między Polską, NRD i Czechosłowacją przy okazji wspomnianych wcześniej

Podczas wspomnianej VIII Sesji Rady z czerwca 1957 r. pojawiła się także koncepcja koordynowania rozwoju ekonomicznego w ramach planów perspektywicznych (tzw. planów generalnej perspektywy), na lata 1961–1975⁷⁹. Do studiów nad tymi planami w krajach RWPG przystąpiono już od drugiej połowy 1957 r. Jednak na X Sesji Rady, w grudniu 1958 r., przedstawiciele ZSRR zaproponowali, aby wstrzymać konsultacje w zakresie planów długookresowych z uwagi na reorganizację radzieckiej gospodarki i konieczność szybkiego opracowania planu siedmioletniego na lata 1959–1965⁸⁰.

Do planów generalnej perspektywy powrócono w trakcie XIII Sesji Rady w 1960 r. Władze ZSRR wysunęły wówczas koncepcję opracowania planów na lata 1961–1980. Strona polska przywiązywała do planowania szczególną wagę, stojąc na stanowisku, że właśnie plany perspektywiczne powinny się stać priorytetem w działalności RWPG. Wychodzono przy tym z założenia, że tylko taka metoda pozwoli na racjonalne rozmieszczenie inwestycji w tych gałęziach gospodarki, w których cykl budowy wykraczał poza okresy tradycyjnych pięcioletek⁸¹.

Po XIII Sesji do końca 1960 r. kraje RWPG miały przystąpić do wzajemnych konsultacji dotyczących planów długookresowych. Jednak większość państw członkowskich nie dotrzymała tego terminu. Jedynie PRL przeprowadziła wstępne rozmowy z ZSRR, przy czym termin kolejnej konsultacji, ustalony na luty 1961 r., został przez stronę radziecką odłożony⁸². Dwustronne konsultacje nad planami długookresowymi zamierzano kontynuować po XIV Sesji Rady. Później właściwie tylko w PRL prowadzono systematyczne prace nad tego rodzaju programami i wykorzystywano ich wyniki do konstruowania kolejnych planów pięcioletnich. Wśród innych członków Rady dominował pogląd o małej użyteczności planowania długookresowego, a tym bardziej koordynowania go z innymi krajami⁸³.

inwestycji (zob. s. 52–53), związanych z rozwojem wydobycia węgla i miedzi, T. Madej, op. cit., s. 79; N. W. Faddiejew, op. cit., s. 116–119.

⁷⁹ *Komunikat o naradzie przedstawicieli partii komunistycznych i robotniczych krajów członkowskich Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej, która odbyła się w dniach 20–23 maja 1958 r.*, w: *Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Wybór materiałów*, s. 133–135. W uchwale narady szefów partii stwierdzono m.in.: „Przed krajami socjalistycznymi stoją duże zadania dotyczące opracowania perspektywicznych planów rozwoju gospodarki narodowej. W planach tych powinny być uwzględnione wzajemne interesy wszystkich krajów socjalistycznych — —. Na podstawie opracowanych planów perspektywicznych należy zawierać dwustronne i wielostronne umowy o wzajemnych dostawach towarów oraz o współpracy gospodarczej między krajami na okres objęty tymi planami”, „Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej”, AMSZ, zp. 36/70, wz. 6, b.n.tk., k. 38.

⁸⁰ H. Różański, op. cit., s. 94.

⁸¹ Ibidem, s. 120; J. Kaliński, op. cit., s. 99; S. Polaczek, *Międzynarodowy rynek socjalistyczny*, s. 140–141.

⁸² „Współpraca z Zagranicą. Biuletyn Informacyjny” 1961, 9, s. 7, AAN, KWGzZ, sygn. 22/3, tk. 6.

⁸³ S. Polaczek, *Międzynarodowy rynek socjalistyczny*, s. 142; „Współpraca z Zagranicą. Biuletyn Informacyjny” 1961, 11, s. 1–3, AAN, KWGzZ, sygn. 22/3, tk. 6. Na temat opracowywanych w PRL planów perspektywicznych zob.: S. Polaczek, *Międzynarodowy rynek socjalistyczny*, s. 146–147.

Mimo pewnego postępu w koordynacji planów i przedsięwzięć gospodarczych w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych nie był on wystarczający w stosunku do oczekiwań państw RWPG, zwłaszcza PRL⁸⁴. Zdaniem władz polskich o niedostatecznym uzgadnianiu planów ekonomicznych świadczył brak efektów w przewyżczeniu zjawiska prowadzenia w wielu krajach podobnej, czy wręcz takiej samej produkcji. W czerwcu 1962 r. w Moskwie, w trakcie zwołanej z inicjatywy PRL narady przywódców państw członkowskich Rady, Gomułka stwierdził, że koordynacji w ramach ugrupowania podlega nadal niemal wyłącznie wymiana handlowa, a jedynie w minimalnym stopniu uzgadniane są programy produkcji oraz przedsięwzięć inwestycyjnych⁸⁵.

Podczas narady Nikita Chruszczow wysunął pomysł zastąpienia dotychczasowych metod koordynacji wspólnym planowaniem ponadnarodowym. Myśl tę rozwinął następnie w znanym artykule *Aktualne zagadnienia rozwoju światowego systemu socjalistycznego*, postulując jednocześnie utworzenie ponadnarodowego organu, zajmującego się planowaniem w skali całej RWPG⁸⁶. Propozycja ta spotkała się z poparciem dwóch najwyżej rozwiniętych krajów członkowskich — Czechosłowacji oraz NRD. Oba te państwa dostrzegały szansę dalszego rozwoju własnych gospodarek, m.in. poprzez lokalizowanie u nich produkcji najbardziej zaawansowanych technologicznie maszyn i urządzeń. Jednak słabsi ekonomicznie członkowie RWPG, zwłaszcza Rumunia — o czym będzie jeszcze mowa — ocenili krytycznie ideę wspólnego planowania⁸⁷.

Najważniejszym efektem narady z czerwca 1962 r. i odbytej w tym samym roku XV Sesji Rady, było przyjęcie dokumentu „Podstawowe zasady międzynarodowego socjalistycznego podziału pracy” (dalej: Podstawowe zasady). Dokument ten określał koordynację planów ekonomicznych jako główną płaszczyznę współpracy gospodarczej krajów socjalistycznych; definiował cele, jakim miała służyć koordynacja, a także wskazywał te obszary relacji gospodarczych, które należało ulepszyć⁸⁸. Samo uchwalenie Podstawowych zasad potwierdzało, że dotychczasowe działania na rzecz uzgadniania zamierzeń ekonomicznych były niezadowolające.

W myśl Podstawowych zasad, oprócz ograniczania paralelizmu w rozwoju produkcji deklarowano szerokie wykorzystanie bogactw

⁸⁴ Zob.: P. Jaroszewicz, *Zadania RWPG i ich realizacja*, w: *Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Wybór materiałów*, s. 7.

⁸⁵ H. Różański, op. cit., s. 155–156; „Uwagi w sprawie dalszego rozwoju współpracy gospodarczej pomiędzy krajami RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/91, k. 105; *Komunikat o naradzie przedstawicieli partii komunistycznych i robotniczych krajów członkowskich Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej, która odbyła się w dniach 6–7 czerwca 1962 r.*, w: *Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Wybór materiałów*, s. 148–153.

⁸⁶ Zob.: N. Chruszczow, *Aktualne zagadnienia rozwoju światowego systemu socjalistycznego*, w: *Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Wybór materiałów*, s. 60 nn.; J. Kleer, op. cit., s. 114–115.

⁸⁷ J. Kleer, op. cit., s. 117; J. Słodaczuk, *Handel międzynarodowy a rozwój gospodarczy*, s. 150.

⁸⁸ *Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Wybór materiałów*, s. 156–179; S. Polaczek, *Międzynarodowy rynek socjalistyczny*, s. 122; A. Wasilkowski, *Socjalistyczna integracja gospodarcza*, s. 126–127.

naturalnych poszczególnych państw. Zamierzano dążyć do ukształtowania najbardziej efektywnego podziału produkcji wśród członków RWPG, szczególnie poprzez specjalizację i kooperację oraz gwarancję możliwości zakupu towarów niezbędnych do wykonania narodowych planów gospodarczych i możliwości zbytu określonych wyrobów⁸⁹.

Podstawowe zasady miały posłużyć koordynacji planów gospodarczych na kolejne pięciolatki 1966–1970 i 1971–1975. Koordynacją postanowiono objąć przede wszystkim podstawowe gałęzie wytwórczości, a główną metodą miało być wspólne opracowywanie danych na temat globalnej produkcji, sporządzanie zbiorczych obliczeń i analiz ekonomicznych oraz dyskusje zainteresowanych krajów nad kierunkami rozwoju gospodarczego. Zakładano, że uzgadnianie powinno być realizowane zarówno w trybie dwustronnym, jak i wielostronnym, przy czym z czasem miała rosnąć rola porozumień wielostronnych. Koordynację zamierzano przeprowadzać jeszcze w trakcie pracy nad planami ekonomicznymi poszczególnych krajów i miała ona uwzględniać wieloletnie perspektywy⁹⁰. W dalszej kolejności planowano prowadzenie dwu- i wielostronnych konsultacji z wykorzystaniem wcześniejszych analiz. Cały proces miało kończyć przygotowywanie i zawieranie dwustronnych pięcioletnich umów handlowych⁹¹.

Praktyka pokazała jednak, że uchwalenie Podstawowych zasad nie spowodowało przełomu w koordynowaniu planów ekonomicznych. Nadal przedmiotem uzgodnień nie były inwestycje⁹², ale jedynie wymiana handlowa. Jednak i tutaj odbywało się to przede wszystkim w trybie dwustronnym, nie zaś — jak planowano — wielostronnym. Władze PRL, którym wtórowali w tej sprawie Węgrzy, twierdziły, że uzgadnianie zamierzeń ekonomicznych w ramach RWPG, mimo pewnego postępu, ma dalej niewielki zasięg, przebiega wyłącznie dwustronnie, a także dotyczy jedynie doraźnych zagadnień i nie uwzględnia interesów wszystkich krajów grupy⁹³.

⁸⁹ M. Deniszczyk, op. cit., s. 73–74; J. Kleer, op. cit., s. 30; A. Wasilkowski, *Zalecenia Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, s. 114 nn.; S. Polaczek, *Integracja gospodarcza krajów socjalistycznych*, s. 106–107; M. Deniszczyk, *Narzędzia integracji socjalistycznej. Koordynacja planów*, w: *Polska w RWPG*, red. W. Iskra, Warszawa 1978, s. 185–186.

⁹⁰ S. Polaczek, *Integracja gospodarcza krajów socjalistycznych*, s. 107; A. Marszałek, *Planowanie i rynek w RWPG*, s. 28–29; M. Deniszczyk, *Koordynacja planów*, s. 84–85; idem, *Narzędzia integracji*, s. 186 nn.

⁹¹ J. Kleer, op. cit., s. 96–97; zob. też: P. Bożyk, op. cit., s. 86–87; M. Deniszczyk, *Koordynacja planów*, s. 85–87; M. Guzek, op. cit., s. 72 nn.

⁹² S. Polaczek, *Integracja gospodarcza krajów socjalistycznych*, s. 114. Główną przeszkodą koordynowania planów inwestycyjnych był wspomniany już brak porównywalności nakładów finansowych w poszczególnych państwach, J. Kleer, op. cit., s. 98; M. Deniszczyk, *Narzędzia integracji*, s. 189.

⁹³ „Notatka w sprawie koordynacji planów wieloletnich z krajami członkowskimi i poglądy niektórych krajów odnośnie tej koordynacji”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, tk. 1, b.p.; „Notatka w sprawie stanowiska strony węgierskiej na nadchodzącej XIX Sesji RWPG”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/4, k. 144; zob. też: S. Polaczek, *Integracja gospodarcza krajów socjalistycznych*, s. 111 nn.; J. Kleer, op. cit., s. 98.

Co charakterystyczne, polscy przywódcy niejednokrotnie stawiali za przykład postępy w dziedzinie współpracy i integracji ekonomicznej, jakie dokonywały się w Europie Zachodniej. Z porównania wynikało, że w odniesieniu do państw socjalistycznych można było mówić wręcz o dezintegracji gospodarczej. Świadczyły o tym nie tylko mizerne postępy w koordynacji planów, ale również narastające tendencje autarkiczne oraz nieuporządkowane sprawy cenowe i finansowo-walutowe. Wszystkie te okoliczności powodowały — wspomniany już przy okazji omawiania problemu cen — spadek obrotów handlowych między państwami Rady. Ich wielkość w połowie lat sześćdziesiątych była trzy razy mniejsza od wyników w państwach Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej⁹⁴.

Polskie kierownictwo dostrzegało, że taka sytuacja skłaniała niektóre państwa socjalistyczne do poszukiwania szerszych powiązań ekonomicznych z krajami kapitalistycznymi. A to — zdaniem Warszawy — potwierdzało z jednej strony słabość RWPG, z drugiej zaś prowadziło w wielu dziedzinach do wzrostu zależności gospodarczej i technologicznej od Zachodu. Gomułka mówił o tych problemach Leonidowi Breżniewowi we wrześniu 1967 r. Przekonywał przywódcę ZSRR, że państwa członkowskie Rady, orientując się coraz wyraźniej w swoim handlu na kraje kapitalistyczne, robią to ze znaczną szkodą dla kontaktów z partnerami z RWPG. Powszechna stawała się tendencja eksportowania na Zachód wyrobów o najwyższej jakości, natomiast gorszych asortymentów na rynki socjalistyczne. Gomułka przekonywał, że postępowi integracji gospodarczej EWG należy przeciwstawić analogiczne działania ze strony państw Rady⁹⁵.

Z kolei w 1969 r., w wystąpieniu na XXII Sesji Rady, wicepremier PRL Piotr Jaroszewicz mówił m.in., że postęp gospodarczy państw RWPG nie może skutecznie dokonywać się za pomocą dotychczasowych metod koordynacji planów gospodarczych, bazujących w większości na uzgadnianiu wieloletnich dostaw towarowych. Odnosiło się to głównie do rozwijanych od podstaw dziedzin produkcji przemysłowej w krajach ugrupowania, np. elektroniki czy materiałów syntetycznych. Zdaniem Jaroszewicza, planowanie rozwoju takich gałęzi wytwórczości, które wymagały znacznego wysiłku finansowego i organizacyjnego, powinno polegać na koordynowaniu wspólnych inwestycji i przedsięwzięć w skali całej RWPG⁹⁶.

Mankamenty w koordynacji — zdaniem władz PRL — wynikały z biurokratycznej niesprawności organów planowania krajów członkowskich

⁹⁴ „Kierunki i metody integracji krajów RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/771, k. 1–4; „Projekt listu do KC KPZR w sprawie sytuacji w RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/694, k. 63–64; „Zapis rozmów przeprowadzonych przez tow. Gomułkę i J. Cyrankiewicza z towarzyszami radzieckimi L. Breżniewem, N. Kosyginem i N. Podgornym”, AAN, KW PZPR, sygn. XIA/84, k. 107–111; H. Różański, op. cit., s. 155; P. E. Uren, op. cit., s. 277.

⁹⁵ *Rozmowy polsko-radzieckie 22 września 1967 r.*, w: *Tajne dokumenty Biura Politycznego*, s. 474–476; „Tezy wystąpienia w sprawach RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/98, k. 10; „Kierunki i metody integracji krajów RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/734, k. 44.

⁹⁶ „Wystąpienie Przewodniczącego delegacji PRL tow. P. Jaroszewicza na XXII Sesji Rady”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, k. 35.

Rady. Na przykład w lutym 1965 r. Komitet Wykonawczy musiał przesunąć o pół roku rozpoczęcie prac nad koordynacją zamierzeń gospodarczych na lata 1966–1970 z uwagi na opóźnienia w opracowaniu założeń planów pięcioletnich w poszczególnych państwach. W tym kontekście, o czym będzie jeszcze mowa, pojawiał się także problem Rumunii, której polityka znacznie utrudniała współpracę w RWPG⁹⁷.

Nieoficjalnie strona polska obarczyła winą za niepowodzenia w zakresie koordynacji planów gospodarczych również ZSRR. Według Warszawy wielu radzieckich działaczy gospodarczych, podobnie jak w pierwszych latach funkcjonowania Rady, nie rozumiało specyfiki stosunków ekonomicznych między krajami członkowskimi. W jednej z tajnych notatek dla wicepremiera Jaroszewicza stwierdzano wprost, że „towarzysze radzieccy w procesie międzynarodowej koordynacji planów gospodarczych usiłują stosować «gosplanowskie» wewnątrz krajowe metody nie zważając na interesy i potrzeby pozostałych krajów demokracji ludowej»⁹⁸.

W latach 1969–1971 opracowywano strategię szerokich działań integracyjnych, których zasady zawarto w „Kompleksowym Programie dalszego pogłębiania i doskonalenia współpracy i rozwoju socjalistycznej integracji krajów członkowskich RWPG” (dalej: Kompleksowy Program). Dokument ten, przyjęty w trakcie XXV Sesji Rady w lipcu 1971 r., zakładał m.in. pogłębienie współpracy w zakresie planowania ekonomicznego. Zamierzano wprowadzić zasadę konsultacji na temat głównych problemów polityki gospodarczej krajów członkowskich. Zakres koordynacji miał być poszerzony o dziedziny związane z rozwojem nauki i techniki, a także o uzgadnianie procesów inwestycyjnych dotyczących konkretnych przedsięwzięć. Kompleksowy Program powracał również do koncepcji planowania międzynarodowego, którym zainteresowani członkowie ugrupowania mieli obejmować poszczególne gałęzie przemysłu oraz rodzaje produkcji⁹⁹.

Głównym organem mającym realizować nową formułę koordynowania, zarówno od strony organizacyjnej, jak i merytorycznej, był (utworzony również na XXV Sesji) Komitet Współpracy w Dziedzinie Planowania (dalej: Komitet Planowania), w którym państwa reprezentowane były

⁹⁷ „Notatka z rozmów z tow. Lesieczko”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/97, k. 224; „Sprawozdanie ze współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej za rok 1965”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, b.p.; „Notatka w sprawie rozbieżności między stroną rumuńską a pozostałymi krajami, powstałych w ramach Stałej Komisji Handlu Zagranicznego i Stałej Komisji Koordynacji Pomocy Technicznej RWPG”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, tk. 1, b.p.; „Informacja o przebiegu XXIII posiedzenia Komitetu Wykonawczego RWPG (Moskwa w dniach od 7–11 czerwca 1966 r.)”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/659, k. 61.

⁹⁸ „Notatka dla Wiceprezesa Rady Ministrów Towarzysza Piotra Jaroszewicza”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, b.p.

⁹⁹ M. Deniszczuk, *Koordinacja planów*, 88–89; J. Kleer, op. cit., s. 99–101; S. Polaczek, *Międzynarodowy rynek socjalistyczny*, s. 130 nn.; A. Marszałek, *Mechanizmy i narzędzia integracji gospodarczej*, s. 36; A. Wasilkowski, *Socjalistyczna integracja gospodarcza*, s. 128–129. Kompleksowy Program wskazywał kilka dziedzin, w zakresie których należało rozpocząć koordynację już w roku 1972: 1) baza paliwowa–energetyczna, 2) baza surowcowa, 3) hutnictwo żelaza i metali nieżelaznych, 4) petrochemia, 5) kompleksowe systemy maszyn i przyrządów decydujących o rozwoju rewolucji naukowo-technicznej, za: S. Polaczek, *Międzynarodowy rynek socjalistyczny*, s. 130.

przez przewodniczących poszczególnych organów planowania. Organem Komitetu Planowania stało się Biuro ds. Zbiorczych Zagadnień Planów Gospodarczych podporządkowane wcześniej Komitetowi Wykonawczemu RWPG¹⁰⁰.

5. Polska wobec zagadnień specjalizacji i kooperacji produkcji w RWPG

Z koordynacją planów gospodarczych, mającą stanowić kluczowy obszar relacji ekonomicznych w ramach RWPG, wiązały się kwestie specjalizacji i kooperacji w produkcji, przede wszystkim w przemyśle maszynowym, traktowanym w krajach socjalistycznych priorytetowo. Specjalizacja produkcji była rozumiana jako „koncentracja wytwarzania jednorodnej produkcji w jednym lub kilku krajach socjalistycznych w celu zaspokojenia potrzeb zainteresowanych państw, podniesienia w związku z tym poziomu techniki i organizacji produkcji oraz ustalenia trwałych powiązań ekonomicznych — — między krajami”¹⁰¹.

Pierwsze próby w tym zakresie podjęto jednak dopiero podczas VII Sesji Rady w maju 1956 r. w Berlinie. Zestawiono wówczas listę aż 613 wyrobów, których produkcję zamierzano rozdysponować pomiędzy kraje członkowskie RWPG. Listę sporządzono dość przypadkowo i bez odpowiedniej analizy ekonomicznej, „przydzielanie” zaś produkcji konkretnych rodzajów maszyn poszczególnym krajom przebiegało w atmosferze sporów i targów, ponieważ wytwarzaniem niektórych urządzeń zainteresowanych było nawet kilka państw. Nie obeszło się bez nacisków ze strony ZSRR, a także krajów dysponujących wówczas najlepiej rozwiniętym przemysłem, czyli Czechosłowacji i NRD, które przekonywały innych partnerów z Rady, aby zrezygnowali z produkcji u siebie wielu rodzajów maszyn, ponieważ są już one wytwarzane u nich. Ostatecznie zdecydowano, że NRD będzie wytwarzać aż 73% z zakładanej listy typów maszyn i urządzeń, a Czechosłowacja — 60%. Pozostałe kraje otrzymały niższe limity: Polska — 45%, Węgry — 22%, natomiast Rumunia i Bułgaria odpowiednio 9% i 7%¹⁰².

Po 1956 r. w RWPG podjęto wprawdzie wysiłki nad zracjonalizowaniem systemu specjalizacji i kooperacji produkcji, jednak zachował on charakter nakazowo-biurokratyczny. I tak latach 1958–1961 starano się doprowadzić do ustalenia podziału produkcji w takich dziedzinach

¹⁰⁰ S. Polaczek, *Międzynarodowy rynek socjalistyczny*, s. 129. Do zadań Komitetu Planowania należało: ustalanie metod i form współpracy w dziedzinie planowania; okresowe rozpatrywanie wyników wspólnego prognozowania w celu ich wykorzystania w pracy nad koordynacją planów; organizowanie wspólnego planowania; rozpatrywanie wspólnych przedsięwzięć inwestycyjnych o dużym znaczeniu dla rozwoju krajów członkowskich, M. Deniszcuk *Narzędzia integracji*, s. 192; R. Chwieduk, H. Syroczyńska, op. cit., s. 160–161.

¹⁰¹ S. Góra, *Międzynarodowe umowy kooperacyjne krajów RWPG*, w: *Integracja ekonomiczna krajów socjalistycznych*, s. 112–114.

¹⁰² A. Skrzypek, *Procesy integracyjne państw wspólnoty socjalistycznej*, s. 91–92; H. Różański, op. cit., s. 57–58; „Zagadnienia współpracy gospodarczej pomiędzy krajami RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, k. 170.

wytwórczości maszynowej, jak: urządzenia dla kopalni odkrywkowych, urządzenia walcownicze, obrabiarki specjalne dla łożysk tocznych, łożyska toczne, maszyny i urządzenia dla cukrowni, przemysłu papierniczo-celulozowego, mięsnego, naftowego. W latach 1961–1962 zaleceniami specjalizacyjnymi objęto ponad 500 typów maszyn i urządzeń, z czego PRL miała wytwarzać ok. 140 asortymentów. Jednocześnie zestawiono listę ok. 1,5 tys. rodzajów łożysk tocznych, z których 500 miało być produkowanych w Polsce¹⁰³.

Władze PRL traktowały specjalizację i kooperację, zwłaszcza w przemyśle maszynowym, jako ważny element rozwoju i integracji ekonomicznej krajów RWPG. Wielokrotnie więc występowały z inicjatywami, które zmierzały do usprawnienia współpracy produkcyjnej między członkami Rady, np. aby w latach 1961–1965 ustalenia specjalizacyjne dotyczyły w pierwszej kolejności nowych typów maszyn i urządzeń, zwłaszcza dotąd importowanych z Zachodu. Zdaniem Warszawy, wspieranej w tym wypadku przez Budapeszt, prace związane ze specjalizacją należało koncentrować na tych dziedzinach produkcji, w których kraje socjalistyczne nie nadążały za poziomem światowym¹⁰⁴.

W sprawie produkcji samochodów osobowych Warszawa proponowała, aby zainteresowani członkowie RWPG utworzyli ośrodek opracowujący zasady współpracy w wytwarzaniu podzespołów i wyposażenia samochodowego (np. aparatury paliwowej, świec zapłonowych, amortyzatorów, wyposażenia elektrotechnicznego). Na podobnych zasadach, zdaniem strony polskiej, należało organizować współdziałanie członków Rady również w innych dziedzinach wytwórczości¹⁰⁵.

Do realizacji takiej współpracy miano by powoływać międzynarodowe przedsiębiorstwa obejmujące bądź całość działalności danej gałęzi produkcji, bądź tylko jej część, dotyczącą badań oraz prac konstrukcyjnych. W tym celu — według władz PRL — państwa RWPG powinny wytypować przedsiębiorstwa, które zostałyby zobowiązane do współdziałania oraz zawierania umów kooperacyjnych dotyczących prac nad konkretnymi

¹⁰³ „Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej”, AMSZ, zp. 36/70, wz. 6, b.n.tk., k. 48–49; L. Ciamaga, *Polska we wspólnocie gospodarczej krajów socjalistycznych*, „Sprawy Międzynarodowe” 17, 1964, 7, s. 96–97; zob. też: M. Guzek, op. cit., s. 24. W sumie w latach 1956–1963 specjalizacją produkcji w przemyśle maszynowym objęto blisko 1,2 tys. pozycji, z czego Polska wytwarzała ok. 300 wyrobów, co stanowiło 25% ogółu pozycji specjalizowanych, L. Ciamaga, op. cit., s. 97; zob. też: W. B. Reutt, *Problemy specjalizacji i kooperacji produkcji przemysłowej Polski z państwami RWPG*, Warszawa 1974, s. 4.

¹⁰⁴ „Informacja o stanowisku strony polskiej na konferencję krajów — członków RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/89, k. 8–9; „Informacja o przebiegu XIX Sesji Rady i XVI posiedzenia Komitetu Wykonawczego RWPG (Praga, 28 stycznia — 2 lutego 1965 r.)”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/6, b.p.; „Informacja Tow. Władysława Gomułki o Sesji RWPG na spotkaniu z członkami Biura Politycznego, Sekretariatu KC, I Sekretarzami Komitetów Wojewódzkich i kierownikami Wydziałów KC w dniu 29.IV.1969 r.”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/772, k. 10; „Informacja o ważniejszych problemach poruszanych na XVII posiedzeniu Komitetu Wykonawczego (Moskwa 7–10 kwietnia 1965 r.)”, AMSZ, zp. 27/70, wz. 7, b.n.tk., b.p.

¹⁰⁵ „Projekt listu do KC KPZR w sprawie sytuacji w RWPG”, AAN, KC PZPR, 237/V/694, k. 65–67; „Komitet Współpracy Gospodarczej z Zagranicą przy Radzie Ministrów. Biuletyn Informacyjny” 1964, 31, s. 31, AAN, KWGzZ, sygn. 22/7.

wyrobami. Należałoby im zapewnić odpowiednie środki inwestycyjne, a także pierwszeństwo przy zakupie licencji i technologii w krajach kapitalistycznych¹⁰⁶.

Na niewielkie postępy w specjalizacji produkcji w omawianym okresie wpływały, wspomniane już kilkakrotnie, problemy cenowe i finansowo-walutowe. Między partnerami z Rady przeciągały się rozmowy dotyczące podziału produkcji oraz standardów technicznych. Dodatkowe utrudnienia, sygnalizowane często przez stronę polską, dotyczyły nieuporządkowanego systemu norm i standardów produkcji obowiązujących w poszczególnych krajach socjalistycznych. W organach Rady, przede wszystkim Instytucie Normalizacyjnym, prowadzono wprawdzie prace w zakresie unifikacji norm państwowych, jednak toczyły się one powoli¹⁰⁷.

Kraje Rady starały się najczęściej o zapewnienie sobie w ramach specjalizacji produkowania tych wyrobów, które były u nich już od dawna wytwarzane. Jednocześnie rzadko się zdarzało, że któreś z państw rezygnowało z realizowanej już produkcji, celem jej skoncentrowania u innego członka RWPG. Uruchamianiu zaś wytwarzania coraz to nowych urządzeń nie towarzyszyła troska o podnoszenie poziomu technicznego i doskonalenie wyrobów już produkowanych. Na przykład w początkach lat sześćdziesiątych w NRD i w Czechosłowacji powstawało ok. 70–80% światowego asortymentu maszyn i urządzeń, których poziom techniczny coraz bardziej odbiegał od międzynarodowych standardów (podobna tendencja występowała w tym czasie także w polskim przemyśle maszynowym)¹⁰⁸.

¹⁰⁶ „Projekt listu do KC KPZR w sprawie sytuacji w RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/694, k. 69.

¹⁰⁷ „Uwagi w sprawie dalszego rozwoju współpracy gospodarczej pomiędzy krajami RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/91, k. 113–114.

¹⁰⁸ S. Polaczek, *Integracja gospodarcza krajów socjalistycznych*, s. 147, 152; H. Różański, op. cit., s. 237; J. Kleer, op. cit., s. 152; A. Czepurko, *Handel zagraniczny a wzrost gospodarczy Czechosłowacji*, w: *Handel zagraniczny*, s. 139; M. Guzek, *Metody programowania międzynarodowej specjalizacji produkcji krajów RWPG*, Warszawa 1975, s. 11–12; „Komitet Współpracy Gospodarczej z Zagranicą przy Radzie Ministrów. Biuletyn Informacyjny” 1968, 34, s. 2, AAN, KWGzZ, sygn. 22/7; „Notatka dotycząca aktualnej sytuacji gospodarczej NRD w świetle wypowiedzi W. Ulbrichta na seminarium dla centralnego aktywu partyjno-gospodarczego (29.09.67 r.)”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/698, k. 80; „Uwagi w sprawie dalszego rozwoju współpracy gospodarczej pomiędzy krajami RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/91, k. 108–109; „Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej”, AMSZ, zp. 36/70, wz. 6, b.n.tk., k. 51; zob. też: „Informacja o stanowisku strony polskiej na konferencję krajów — członków RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/89, k. 11; „Notatka z rozmowy ambasadora PRL w Budapeszcie H. Grochulskiego z premierem WRL J. Kadarem, odbytej w dniu 22.XI.1961 r.”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/XXII/1136, k. 45; J. Kaliński, Z. Landau, op. cit., s. 269. Przywódcy PRL zdawali sobie sprawę z pogłębiających się coraz bardziej różnic między poziomem technicznym gospodarek państw kapitalistycznych i członków RWPG. Dostrzegali jednocześnie, że taka sytuacja ma nie tylko wymiar ekonomiczny, ale i polityczny, związany z faktem, iż system socjalistyczny nie był w stanie zapewnić warunków dla odpowiedniego rozwoju gospodarczego, zob.: „Wystąpienie Przewodniczącego delegacji PRL tow. P. Jaroszewicza na XXII Sesji Rady”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, k. 35.

Dwa wymienione wyżej państwa zmierzały do koncentrowania u siebie produkcji najbardziej zaawansowanych technologicznie urządzeń, mających znaczenie zarówno w eksporcie do krajów socjalistycznych, jak i na rynki zachodnie. W państwach słabiej rozwiniętych, takich jak Rumunia czy Bułgaria, obawiano się, że w wypadku objęcia specjalizacją tylko najbardziej złożonych maszyn i nowoczesnych wyrobów, nie będzie odpowiednich do produkcji asortymentów dla tych państw. W tej sytuacji Bułgaria postulowała objęcie specjalizacją możliwie jak najszerzej liczby wyrobów, Rumunia zaś kupowała coraz więcej nowoczesnych licencji w krajach zachodnich¹⁰⁹.

Polityka Czechosłowacji i NRD wywoływała również reakcję Polski, która twierdziła, że gospodarcza dominacja Pragi i Berlina Wschodniego wpływała destrukcyjnie na powiązania ekonomiczne między krajami socjalistycznymi. Zdaniem strony polskiej, władze ernerdowskie i w znacznej mierze czechosłowackie, forsując w ramach RWPG korzystny dla siebie system specjalizacji produkcji maszynowej, powodowały zwiększanie dystansu między krajami lepiej i słabiej rozwiniętymi. Związek Radziecki — według Warszawy — podobnie jak w wypadku dostaw surowcowych, popierał postulaty Czechosłowacji i NRD¹¹⁰. Wiązało się to z faktem, że import maszynowy ZSRR z tych krajów pokrywał w znacznym stopniu potrzeby radzieckiego przemysłu, a jego wielkość znacznie przewyższała podobny import z PRL. Co ciekawe, w latach sześćdziesiątych ZSRR starał się nawet ograniczać sprowadzanie maszyn i urządzeń z Polski, zwiększając jednocześnie zamówienia w innych krajach socjalistycznych¹¹¹.

Jeszcze jedną cechą charakterystyczną specjalizacji w RWPG było niewywiązywanie się poszczególnych państw z przyjętych — często na wyrost — zobowiązań produkcyjnych. Przykładowo w okresie 1963–1965 PRL miała wytwarzać ponad 160 wyrobów, zawierając jednocześnie umowy na dostawy różnych urządzeń do innych państw socjalistycznych. Jednak wkrótce okazało się, że polski przemysł maszynowy nie był w stanie rozpocząć w tak krótkim czasie produkcji niektórych z nich

¹⁰⁹ „Notatka w sprawie specjalizacji produkcji w przemyśle maszynowym”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, tk. 1, b.p.; „Stanowisko Bułgarii w niektórych zagadnieniach RWPG”, AMSZ, zp. 36/70, wz. 1, b.n.tk., b.p. Równocześnie kraje te dążyły do szybkiego uruchamiania u siebie produkcji (często opierając się na przestarzałych technologiach) jak największej liczby typów maszyn, którymi starały się zaspokajać własne potrzeby oraz — w miarę możliwości — wychodzić na rynki zewnętrzne w ramach RWPG, „Komitet Współpracy Gospodarczej z Zagranicą przy Radzie Ministrów. Biuletyn Informacyjny” 1968, 34, s. 3, AAN, KWGzZ, sygn. 22/7.

¹¹⁰ „Komitet Współpracy Gospodarczej z Zagranicą przy Radzie Ministrów. Biuletyn Informacyjny” 1968, 34, s. 3, AAN, KWGzZ, sygn. 22/7; zob.: „Notatka w sprawie posiedzenia przedstawicieli Komisji Planowania i Ministerstw Handlu Zagranicznego krajów uczestniczących w RWPG”, AAN, KPpRM, sygn. 653, k. 6; „Uwagi do memorandum KC SED w sprawie rozwoju Socjalistycznej Wspólnoty Gospodarczej RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, k. 146–147; „Notatka o niektórych aktualnych problemach w pracach RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/659, k. 28.

¹¹¹ Zob.: *Notatka w sprawie polsko-radzieckich stosunków gospodarczych na tle współpracy ekonomicznej ZSRR z krajami-członkami RWPG*, w: *Tajne dokumenty Biura Politycznego*, s. 229 nn.

(m.in. obrabiarek), a tym samym wywiązać się z przewidzianego porozumieniami eksportu¹¹².

Zresztą kłopoty z dostawami maszyn w RWPG dotyczyły nie tylko wyrobów produkowanych w ramach specjalizacji. Nierzadko zdarzało się, że niektóre państwa wołały wysłać swoje produkty na Zachód, kosztem umów zawartych z krajami członkowskimi Rady (czasami państwa socjalistyczne konkurowały wręcz ze sobą na rynkach kapitalistycznych). Dotyczyło to przede wszystkim Czechosłowacji i NRD. Przykładowo w 1960 r. oba państwa nie dostarczyły do Polski ustalonej wcześniej liczby obrabiarek dla przemysłu łożyskowego. Z zakontraktowanych z CSR 37 maszyn tego typu do Polski dotarło jedynie 28 (większość wybrakowana albo pozbawiona odpowiedniego oprzyrządowania). Z kolei od zachodniego sąsiada PRL otrzymała w tym czasie tylko 33 obrabiarki zamiast 48. NRD odmówiła jednocześnie dostarczenia innych maszyn, m.in. różnego typu szlifierek czy automatów wielowrzecionowych¹¹³.

W trakcie kolejnych Sesji Rady władze PRL występowały niejednokrotnie z postulatami zaostrzenia sankcji wobec krajów, które nie wywiązywały się z umów. Niezadowolenie Warszawy wynikało po części z faktu, że eksport polskich maszyn do krajów kapitalistycznych w tym czasie nieustannie spadał. W pierwszej połowie lat sześćdziesiątych z uwagi na przestarzałe rozwiązania konstrukcyjne i słabą jakość maszyny z PRL były systematycznie wypierane z większości rynków zachodnich. Przykładowo, w 1963 r. jedynym odbiorcą polskich samochodów, poza krajami socjalistycznymi, była Turcja¹¹⁴.

Coraz wyższe wymagania jakościowe miały także państwa RWPG. Biorąc zaś pod uwagę niski poziom techniczny przemysłu krajów socjalistycznych, stanowiło to coraz większy problem. I tak: Czechosłowacja, odczuwając brak lekkich samochodów ciężarowych, skarżyła się, że te, które otrzymywała z Rumunii (marki „Carpati”), były przestarzałe; wiele

¹¹² Zob.: „Uwagi w sprawie dalszego rozwoju współpracy gospodarczej pomiędzy krajami RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/91, k. 111. Polski eksport dóbr inwestycyjnych w tym czasie, również w ramach specjalizacji do krajów RWPG i na rynki państw rozwijających się, dotyczył w znacznej mierze statków, taboru kolejowego oraz kompletnych obiektów przemysłowych, głównie cukrowni, zob.: P. Bożyk, B. Wojciechowski, *Handel zagraniczny Polski 1945–1969*, Warszawa 1971, s. 66 nn.

¹¹³ „Pismo Wiceprezesa Rady Ministrów do Zastępcy Przewodniczącego Komitetu Współpracy Gospodarczej i Naukowo-Technicznej z Zagranicą, ob. H. Różański, Warszawa, dnia 8 grudnia 1961 r.”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/3, tk. 3, k. 11; „Informacja o stanowisku strony polskiej na konferencję krajów — członków RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/89, k. 13. Warto jeszcze wspomnieć, że Czechosłowacja nie wywiązywała się w omawianym okresie z dostaw części zamiennych do samochodów i ciągników wyeksportowanych do PRL. Interwencje ze strony polskiej na szczeblu partyjnym i rządowym w tej sprawie przynosiły słabe rezultaty, „Memorandum w sprawie rozwoju stosunków gospodarczych między Polską Rzeczypospolitą Ludową i Czechosłowacką Republiką Socjalistyczną”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/529, k. 122–123.

¹¹⁴ „Notatka w sprawie przewidywanego wykonania eksportu maszyn i urządzeń w 1963 r.”, Archiwum Kancelarii Prezesa Rady Ministrów (dalej: AKPRM), sygn. 55/34, k. 25–29. W drugiej połowie lat sześćdziesiątych ponad 80% polskiego eksportu maszynowego trafiało wyłącznie do krajów RWPG, z czego ponad 60% do ZSRR i ok. 40% do pozostałych członków ugrupowania, S. Polaczek, *Integracja gospodarcza krajów socjalistycznych*, s. 152–153.

do życzenia pozostawiały także autobusy, produkowane w ramach RWPG przez Węgry. Pojazdy węgierskie — zdaniem strony czechosłowackiej — były drogie i nieekonomiczne¹¹⁵. Wymagania techniczne, jakie z kolei maszynom z PRL stawiali odbiorcy z krajów socjalistycznych, w tym ZSRR, były podobne do tych, jakie stawiano urządzeniom importowanym z państw zachodnich. Zmuszało to nieraz polskie przedsiębiorstwa do wprowadzania poważnych zmian technicznych do wytwarzanych już urządzeń. Wobec tego zapotrzebowanie na maszyny większości państw Rady, łącznie z Polską, nie mogło być pokrywane własną produkcją. Sięgano więc po import z Zachodu — w latach 1955–1960 w skali całej RWPG uległ on potrojeniu. Podobna tendencja występowała również w dekadzie 1961–1970¹¹⁶.

Równoległe ze specjalizacją w RWPG miała się rozszerzać kooperacja produkcji. PRL starała się nawiązywać współpracę z lepiej rozwiniętymi członkami Rady. W 1959 r. Polska zawarła umowę o kooperacji z CSR. Zgodnie z porozumieniem czechosłowackie zakłady „Karossa” przekazały fabryce w Jelczu dokumentację techniczną jednego z typów autobusu („Škoda” 760 RTO) i udzieliły jednocześnie pomocy technologicznej przy uruchomieniu produkcji w Polsce¹¹⁷.

W 1966 r. PRL nawiązała współpracę z Węgrami w produkcji części samochodowych. W jej ramach wytwarzano w Polsce m.in. aparaturę paliwową, skrzynie biegów oraz chłodnice. Z kolei partner węgierski zobowiązał się do produkowania aluminiowych odlewów kadłubów silnika, skrzyń biegów, tłoków samochodowych oraz tylnych mostów do samochodu marki „Żubr”¹¹⁸.

Szersze kontakty kooperacyjne między Polską a NRD rozpoczęły się w 1967 r. od współpracy przy wytwarzaniu obrabiarek zespołowych, linii automatycznych, a także urządzeń produkowanych przez Zjednoczenie

¹¹⁵ „Notatka dot. krytycznych uwag Komisji Przemysłowej Zgromadzenia Narodowego CSRS wobec podziału pracy i dostaw w ramach RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/659, k. 65–66.

¹¹⁶ „Komitet Współpracy Gospodarczej z Zagranicą przy Radzie Ministrów. Biuletyn Informacyjny” 1964, 26, s. 1, AAN, KWGzZ, sygn. 22/4; „Komitet Współpracy Gospodarczej z Zagranicą przy Radzie Ministrów. Biuletyn Informacyjny” 1966, 45, s. 2–4, AAN, KWGzZ, sygn. 22/5; „Zagadnienia współpracy gospodarczej pomiędzy krajami RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, k. 170; S. Polaczek, *Integracja gospodarcza krajów socjalistycznych*, s. 148–149. U progu lat sześćdziesiątych Polska była zmuszona importować wiele typów urządzeń dla przemysłu lekkiego, spożywczego, specjalistyczne obrabiarki, wyposażenie statków, „Aktualne problemy rozwoju współpracy gospodarczej”, AMSZ, zp. 36/70, wz. 6, b.n.tk., k. 61. Na przykład tylko w 1966 r. import maszyn i urządzeń z rozwiniętych krajów zachodnich do państw RWPG przewyższał prawie dziesięciokrotnie podobny eksport w tamtym kierunku, „Wystąpienie Tow. Z. Nowaka (PRL)”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/ 694, k. 143; zob. też: S. Polaczek, *Integracja gospodarcza krajów socjalistycznych*, s. 148–149.

¹¹⁷ W. Iskra, op. cit., s. 197; P. Bożyk, op. cit., s. 130. Do podpisania pierwszej umowy kooperacyjnej w ramach RWPG, dotyczącej produkcji maszynowej, doszło w 1957 r. między NRD i ZSRR, A. Skrzypek, *Procesy integracyjne państw wspólnoty socjalistycznej*, s. 106.

¹¹⁸ P. Bożyk, *Kierunki integracji gospodarczej Polski z krajami socjalistycznymi*, w: *Polska w RWPG*, s. 91.

Przemysłu Obrabiarek i Narzędzi oraz WMW „Werkzeugmaschinen”. Inna umowa między PRL i NRD dotyczyła sprzedaży maszyn włókienniczych do państw trzecich; przewidywano wspólne kompletowanie linii produkcyjnych oraz ich eksport. Do polsko–enerdowskiej kooperacji doszło również w produkcji kondensatorów, maszyn budowlano–drogowych, central telefonicznych, dalekopisów, lamp elektronowych i armatury przemysłowej¹¹⁹.

Jedno z ważniejszych przedsięwzięć kooperacyjnych między PRL i ZSRR wiązało się z przemysłem motoryzacyjnym. Podpisana w 1968 r. umowa przewidywała wspólną produkcję samochodów osobowych „Fiat 125p” oraz „Żiguli”. W produkcji fiatów Polska kooperowała już wcześniej z Jugosławią, która również wytwarzała je na podstawie włoskiej licencji. PRL wysyłała do jugosłowiańskiego partnera m.in. mechanizmy kierownicze, gaźniki, pompy paliwowe, wały napędowe, zbiorniki paliwa, tylne amortyzatory i zderzaki. Z kolei Jugosłavia zobowiązała się do dostarczania tylnych mostów, chłodnic, rozruszników, nagrzewnic oraz galanterii samochodowej¹²⁰.

Udanym przedsięwzięciom kooperacyjnym między państwami socjalistycznymi towarzyszyły negatywne zjawiska wynikające z niechęci lepiej rozwiniętych krajów Rady do współpracy z partnerami o słabszym potencjale technologicznym. Skutki takiej sytuacji odczuwała m.in. Polska. W trakcie jednego ze spotkań Gomułki z Breżniewem przywódca PZPR stwierdził, że RWPG nie sprzyja poszerzaniu kooperacji, a nawet ją hamuje. Wskazał na trudności współpracy między PRL i Czechosłowacją. Strona czechosłowacka wycofała się, po dłuższych negocjacjach, ze wspólnej z Polską produkcji ciężarówek o ładowności 8–10 ton. Władze CSRS oświadczyły, że ich przemysł może wytwarzać ten typ ciężarówek, zarówno na własne potrzeby, jak i PRL¹²¹.

Czechosłowacja unikała współdziałania z PRL również w innych rodzajach produkcji. Strona polska od początku lat sześćdziesiątych występowała z propozycjami współpracy przy produkcji ciągnika „Zetor”, jednak CSRS tłumaczyła, że czechosłowacki przemysł ciągnikowy ma rozbudowane zdolności produkcyjne i jakikolwiek podział produkcji

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ Ibidem, s. 90; S. Góra, op. cit., s. 119; „Notatka w sprawie współpracy pomiędzy Zjednoczeniem Przemysłu Motoryzacyjnego PRL a Zakładami Czerwona Zastawa SFRJ w zakresie wzajemnych dostaw kooperacyjnych zespołów i część produkcji samochodów osobowych Fiat 1300/1500”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/662, k. 92 nn.; „Notatka w sprawie ramowego kontraktu o przemysłowej kooperacji pomiędzy polskim przemysłem motoryzacyjnym a przemysłem motoryzacyjnym Jugosławii”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/698, k. 19; „Notatka służbowa. Warszawa, 14 czerwiec 1969 r.”, AMSZ, zp. 27/74, wz. 4, b.n.tk., b.p.

¹²¹ „Notatka z rozmów między kierownictwem PZPR i KPZR”, ADH PRL, J 1/26, k. 27; „Memorandum w sprawie rozwoju stosunków gospodarczych między Polską Rzeczypospolitą Ludową i Czechosłowacką Republiką Socjalistyczną”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/529, k. 120; „Notatka o przebiegu rozmów Ministra Przemysłu Ciężkiego PRL tow. Z. Ostrowskiego z Ministrem Ogólnego Budownictwa Maszynowego CSRS tow. inż. K. Polackiem w sprawie polsko–czechosłowackiej współpracy w zakresie samochodów ciężarowych 8–10 ton i autobusów oraz ciągników — przeprowadzonych w Brnie w dniu 7.IX.1964 r.”, AAN, KC PZPR, 237/V/529, k. 29.

może przynieść straty. W tej sytuacji współpraca ograniczyła się do rozpoczęcia w Polsce samodzielnego wytwarzania ciągnika „Zetor” oraz niewielkiej kooperacji związanej z dostawami części. Z kolei ewentualną polsko–czeskosłowacką współpracę w produkcji obrabiarek CSRS proponowała zorganizować w taki sposób, aby polskie przedsiębiorstwa specjalizowały się jedynie w asortymentach materiałochłonnych oraz mniej atrakcyjnych w handlu zagranicznym. Praga jednocześnie chciała zarezerwować dla siebie produkcję urządzeń nowocześniejszych, do których Polska miałaby dostarczać jedynie drobne elementy¹²².

Na podobne trudności natrafiała kooperacja między Polską i NRD. Władze polskie podkreślały, że inicjatywy Berlina Wschodniego związane z podjęciem współpracy produkcyjnej „uwzględniały przede wszystkim potrzeby rozwojowe gospodarki NRD” i sprowadzały się do takiego podziału zadań, który przewidywał wytwarzanie u pozostałych partnerów „najprostszych części i podzespołów oraz wyrobów nie posiadających charakteru nośników postępu technicznego”¹²³.

Próba usprawnienia procesów kooperacji i specjalizacji produkcji w RWPG, podjęta głównie z polskiej inicjatywy, była uchwałą z maja 1967 r. „O efektywnych przedsięwzięciach dla usprawnienia prac w zakresie specjalizacji i kooperacji produkcji”. Dokument ten, przyjęty przez Komitet Wykonawczy Rady, miał porządkować zagadnienia związane ze specjalizacją i kooperacją. Tym razem, chcąc uniknąć administracyjnego ustalania zaleceń specjalizacyjnych, akcentowano potrzebę dokładnych analiz ekonomiczno–technicznych, które wskazywałyby potrzeby i możliwości poszczególnych krajów. Dopiero na podstawie wyników tych analiz uprawnione organy Rady miały podejmować zalecenia specjalizacyjne, które z kolei stanowiłyby podstawę umów między poszczególnymi państwami¹²⁴.

Warto również wspomnieć o wymianie informacji na temat wynalazków oraz nowych rozwiązań technicznych. Na początku istnienia RWPG, w trakcie obrad II Sesji Rady w Sofii w sierpniu 1949 r. ustalono, że wszelkie patenty oraz licencje na konkretne wyroby będą wzajemnie udostępniane bezpłatnie, a z licencji i dokumentacji naukowo–technicznej będzie korzystać wyłącznie kraj, do którego zostały skierowane. Jedyne koszty, jakie miało ponosić państwo otrzymujące licencję, miały być związane z wykonaniem kopii dokumentacji technicznej lub projektu¹²⁵.

¹²² „Memorandum w sprawie rozwoju stosunków gospodarczych między Polską Rzeczypospolitą Ludową i Czechosłowacką Republiką Socjalistyczną”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/529, k. 118, 120 nn.; „Stosunki polsko–czeskosłowackie”, AMSZ, zp. 27/70, wz. 3, b.n.tk., b.p.

¹²³ „Uwagi do memorandum KC SED w sprawie rozwoju Socjalistycznej Współpracy Gospodarczej RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/770, k. 134; „Komitet Współpracy Gospodarczej z Zagranicą przy Radzie Ministrów. Biuletyn Informacyjny” 1967, 55, s. 71–72, AMSZ, zp. 36/70, wz. 5, b.n.tk.

¹²⁴ H. Różański, op. cit., s. 238; A. Wasilkowski, *Socjalistyczna integracja gospodarcza*, s. 177–180.

¹²⁵ T. Madej, op. cit., s. 66; A. Wasilkowski, *Socjalistyczna integracja gospodarcza*, s. 157–158; S. Polaczek, *Międzynarodowy rynek socjalistyczny*, s. 117–118; J. Kleer, op. cit., s. 161–161; H. Różański, op. cit., s. 31.

Jednak z czasem te państwa, które miały do zaoferowania największej nowych rozwiązań technicznych, przede wszystkim NRD i Czechosłowacja, znacznie ograniczały ich nieodpłatne przekazywanie innym partnerom z RWPG. Oba kraje, a w latach sześćdziesiątych także Węgry, domagały się wprowadzenia odpłatności za oferowane licencje i patenty, a tym samym zrewidowania wspomnianych uchwał II Sesji Rady z 1949 r. Również ZSRR odmawiał niejednokrotnie dzielenia się nowoczesną myślą techniczną, uzasadniając takie stanowisko względami „ochrony tajemnicy państwowej”. Dotyczyło to zwłaszcza zaawansowanych technologicznie rozwiązań, które pociągały za sobą duże koszty finansowe lub miały znaczenie militarne. W tych okolicznościach Berlin Wschodni i Praga zaczęły stosować zasadę „bilansowania przekazywanej dokumentacji technicznej”, co sprowadzało się do tego, że rozwiązania techniczne były udostępniane jedynie w wypadku, gdy inny członek Rady mógł się podobnie zrewanżować¹²⁶.

Takiej polityce sprzeciwiali się pozostali członkowie Rady, głównie Rumunia, Bułgaria i Mongolia, ale także Polska, dla których darmowy dopływ myśli technicznej był korzystny. Zdaniem władz PRL bezpłatne przekazywanie licencji wyrażało „zasadę braterskiej pomocy”, jedną z „podstawowych zasad, jakie leżały u podstaw współpracy w ramach RWPG”. Jednak później strona polska podchodziła nieco elastyczniej do tej kwestii. Dopuszczała w określonych przypadkach sprzedaż licencji, kiedy chodziło o nowości technologiczne, wymagające znacznych nakładów, ale z zachowaniem prawa pierwokupu dla krajów członkowskich Rady¹²⁷.

Z czasem wprowadzono kompromisowe zasady, przewidujące zarówno odpłatny, jak i nieodpłatny tryb przekazywania nowych technologii. Sprzedaż licencji miała obowiązywać przy rozwiązaniach najbardziej zaawansowanych i zbliżonych do poziomu światowego. Ale i tu zdecydowano, że nie będzie się stosować odpłatności, jeżeli kraj dostarczający patent będzie następnie głównym odbiorcą wytwarzanej na tej podstawie produkcji¹²⁸.

¹²⁶ „Raport polityczny Ambasady PRL w Berlinie za rok 1965”, AMSZ, zp. 34/70, wz. 3, b.n.tk., b.p.; „Stosunki polsko-czechosłowackie”, AMSZ, zp. 28/74, wz. 3, b.n.tk., b.p.; „Notatka w sprawie współpracy naukowo-technicznej pomiędzy krajami RWPG”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, tk. 1, b.p.; „Notatka dla Wiceprezesa Rady Ministrów Towarzysza Piotra Jaroszewicza”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, b.p. Należy podkreślić, że współpraca naukowo-techniczna między państwami RWPG, mimo oficjalnych deklaracji, miała raczej ograniczony zasięg, co pociągało za sobą częste dublowanie prowadzonych prac badawczych w poszczególnych krajach, „Uwagi w sprawie dalszego rozwoju współpracy gospodarczej pomiędzy krajami RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/91, k. 115.

¹²⁷ „O sytuacji w RWPG i zasadach postępowania delegacji polskich w organach Rady”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, tk. 1, b.p.; „Z przygotowań do konferencji w sprawie międzynarodowej specjalizacji produkcji w przemyśle maszynowym krajów RWPG”, AMSZ, zp. 27/70, wz. 7, b.n.tk., b.p.

¹²⁸ Szczegółowo kwestie odpłatnego lub nieodpłatnego przekazywania zdobyczy technologicznych regulowała uchwała Komitetu Wykonawczego RWPG z lipca 1970 r. oraz przyjęty przez ten organ dwa lata później dokument *Podstawy organizacyjno-metodyczne, ekonomiczne i prawne współpracy naukowo-technicznej krajów członkowskich RWPG*

6. Polska wobec polityki Rumunii w RWPG

Negatywny wpływ na działalność RWPG wywierała polityka władz Rumunii. Kierownictwo Rumuńskiej Partii Robotniczej z Gheorghe Gheorghiu-Dejem na czele, poczynawszy od drugiej połowy lat pięćdziesiątych wykazywało tendencje do emancypacji z bloku wschodniego, zwłaszcza w okresie narastania konfliktu radziecko–chińskiego. W stosunkach z innymi krajami socjalistycznymi, zwłaszcza z ZSRR, przywódcy rumuńscy, z jednej strony unikali sporów ideologicznych, z drugiej zaś coraz wyraźniej akcentowali swoją suwerenność i niezależność¹²⁹.

Prowadziło to do stopniowego rozluźniania więzi Rumunii z państwami RWPG, z jednoczesnym otwieraniem kraju na współpracę ekonomiczną z Zachodem. Bukareszt liczył zresztą na to, że jego sztywne stanowisko wobec Rady spotka się z polityczną aprobatą państw kapitalistycznych i przyniesie z czasem wymierne korzyści gospodarcze. Rumuni mieli nadzieję na zastrzyk nowych technologii z Zachodu i nie ukrywali tego w rozmowach z przedstawicielami państw socjalistycznych. Podkreślali niejednokrotnie, że kraje RWPG nie mają do zaoferowania patentów i licencji na odpowiednim poziomie technicznym¹³⁰.

Jednocześnie za przestarzałość własnej gospodarki władze rumuńskie obwiniały często ZSRR, który „narzucił ich krajowi nieefektywny kierunek rozwoju gospodarczego”¹³¹. Negatywnie oceniano również politykę

i działalności organów RWPG w tym zakresie, A. Wasilkowski, Socjalistyczna integracja gospodarcza, s. 159–161.

¹²⁹ J. Tomaszewski, *Europa Środkowo-Wschodnia 1944–1968. Powstanie, ewolucja i kryzys realnego socjalizmu*, Warszawa 1992, s. 260–261; G. Fisher, *Rumunia*, w: *Państwa Komunistyczne u progu lat siedemdziesiątych*, s. 146; „Informacja z przebiegu XXIII posiedzenia Komitetu Wykonawczego RWPG (Moskwa w dniach od 7–11 czerwca 1966 r.)”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/659, k. 63; „Stosunki polsko–rumuńskie”, AMSZ, zp. 27/70, wz. 8, b.n.tk., b.p.; „Raport polityczny Ambasady PRL w Bukareszcie za okres lat 1963 i 1964”, AMSZ, zp. 27/70, wz. 8, b.n.tk., b.p. Widocznym dowodem stopniowej reorientacji Rumunii ku współpracy ekonomicznej z Zachodem w drugiej połowie lat pięćdziesiątych było zwiększanie eksportu produktów naftowych w tamtym kierunku kosztem dostaw do państw socjalistycznych, „Notatka w sprawie posiedzenia przedstawicieli Komisji Planowania i Ministerstw Handlu Zagranicznego krajów uczestniczących w RWPG”, AAN, KPPRM, sygn. 653, k. 4.

¹³⁰ „Notatka nt. rozszerzonego plenum i oświadczenia KC RPR z dnia 22.IV.1964 o stanowisku Rumuńskiej Partii Robotniczej na temat zagadnień międzynarodowego ruchu komunistycznego i robotniczego”, AMSZ, zp. 25/68, wz. 9, b.n.tk., k. 20. Należy podkreślić, że za szerszymi kontaktami ekonomicznymi z krajami zachodnimi opowiadały się, mniej więcej od połowy lat sześćdziesiątych, także władze CSRS i NRD, jednak w odróżnieniu od Rumunii, nie chciały doprowadzać z tego powodu do drastycznego ograniczania współpracy gospodarczej w obrębie RWPG, zob.: „Informacja o ważniejszych problemach będących przedmiotem obrad XVIII posiedzenia Komitetu Wykonawczego RWPG (Leningrad, 24–29 czerwca 1965 r.)”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/618, k. 72; „Notatka informacyjna z podróży do Bułgarii, Rumunii, Węgier, Czechosłowacji i NRD”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/619, k. 46; „Pismo Dyrektora Generalnego MSZ do tow. Włodzimierza Janiurka, Ambasadora PRL w Pradze”, AMSZ, zp. 22/70, wz. 4, b.n.tk., b.p.

¹³¹ „Notatka nt. rozszerzonego plenum i oświadczenia KC RPR z dnia 22. IV. 1964 o stanowisku Rumuńskiej Partii Robotniczej na temat zagadnień międzynarodowego ruchu komunistycznego i robotniczego”, AMSZ, zp. 25/68, wz. 9, b.n.tk., k. 19; „Notatka informacyjna z podróży do Bułgarii, Rumunii, Węgier, Czechosłowacji i NRD”, AAN,

pozostałych członków ugrupowania, dowodząc, że w ramach RWPG prowadzą oni surowcowy wyzysk Rumunii. Chodziło tutaj głównie o Czechosłowację i NRD, ale także Polskę, które — jak twierdził Bukareszt — dążyły do rozwiązywania problemów ekonomicznych kosztem słabszych gospodarczo krajów Rady i nie wywiązywały się z przyjętych zobowiązań¹³².

Od początku lat sześćdziesiątych strona rumuńska domagała się od PRL poprawy struktury towarowej we wzajemnych obrotach handlowych. Zdaniem Bukaresztu, istniała zbyt duża nadwyżka polskiego eksportu maszynowego nad importem rumuńskich maszyn i urządzeń (w imporcie dominowały surowce). Pod koniec dekady liczba sprowadzanych z Rumunii do Polski maszyn wzrosła, jednak ich jakość pozostawiała wiele do życzenia. Na przykład lokomotywy spalinowe, podobnie jak wspomniane wcześniej ciężarówki „Carpati” eksportowane do Czechosłowacji, charakteryzowały się przestarzałą konstrukcją, a ich eksploatacja, z uwagi na wysoką awaryjność, była kosztowna¹³³.

Poczynając od lat 1962–1963, strona rumuńska usiłowała przeciwdziałać wszelkim próbom, które zmierzały do pogłębiania współpracy i zapoczątkowania integracji gospodarczej krajów członkowskich RWPG. Bukareszt twierdził słusznie, że projektowany model integracji spowoduje utrwalenie podziału na kraje przemysłowe i rolnicze. Stanowczy sprzeciw władz rumuńskich wywołała inicjatywa wspólnego planowania, mająca zastąpić dotychczasowe metody koordynacji. Ich zdaniem wprowadzenie ponadnarodowego systemu uzgadniania planów gospodarczych w RWPG stanowiłoby ograniczenie suwerenności gospodarczej oraz narodowej państw członkowskich¹³⁴.

Mimo nacisków ze strony Chruszczowa Rumuni nie zmienili negatywnego stanowiska w tej kwestii, a w lutym 1963 r. sprzeciwili się utworzeniu wspólnej komisji planowania w łonie Rady¹³⁵. Przedstawiciel

KC PZPR, sygn. 237/V/619, k. 44. W tym kontekście Bukareszt występował z krytyką samego Chruszczowa, eksponując jako przykład jeden z jego pomysłów, związany z nakłanianiem pozostałych państw socjalistycznych do uprawy kukurydzy na wielką skalę.

¹³² „O sytuacji w Rumunii. Informacja korespondenta PAP w Bukareszcie i notatka o skrótach dokonanych przez «Scineti» w tekście listu KC KPZR do KC KPCh”, ADH PRL, sygn. J I/98, k. 101–102; „Sprawozdanie z rozmów Wiceprezesa Rady Ministrów PRL P. Jaroszewicza z Wicepremierem Rządu CSRS O. Simunkiem, które odbyło się w Pradze w dniach 20–21 czerwca br.”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/374, k. 261.

¹³³ „Ocena protokołu o wzajemnych dostawach towarów w 1964 roku, zawartego między Polską Rzeczypospolitą Ludową a Rumuńską Republiką Ludową w dniu 13 grudnia 1963 r.”, AMSZ, zp. 25/68, wz. 9, b.n.tk., b.p. Strona polska była zmuszona sprowadzać do rumuńskich lokomotyw części zamienne z Zachodu, „Komunikat o wizycie delegacji partyjno-rządowej Socjalistycznej Republiki Rumunii w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/782, k. 42.

¹³⁴ H. Różański, op. cit., s. 161, 172; J. Kleer, op. cit., s. 163; P. Câmpeanu, *Ceaușescu. Lata odliczone wstecz*, Warszawa 2004, s. 498; „Notatka nt. rozszerzonego plenum i oświadczenia KC RPR z dnia 22.IV.1964 o stanowisku Rumuńskiej Partii Robotniczej na temat zagadnień międzynarodowego ruchu komunistycznego i robotniczego”, AMSZ, zp. 25/68, wz. 9, b.n.tk., k. 19; „Notatka informacyjna o Rumunii. Warszawa, dnia 9 maja 1967 r.”, AMSZ, zp. 36/70, wz. 5, b.n.tk., b.p.

¹³⁵ „Notatka z rozmowy N. S. Chruszczowa z Przedstawicielami Krajów RWPG, która odbyła się w dniu 20.II.1963 r. w Moskwie”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/95, k. 305 nn.; „Notatka

Bukaresztu w Komitecie Wykonawczym Aleksander Birladeanu, dowodził, że koordynacja planów gospodarczych powinna być dobrowolna i nie powodować ingerencji w sferę planowania gospodarczego poszczególnych krajów ze strony ponadpaństwowego organu. W późniejszym czasie strona rumuńska starała się ograniczyć istniejący zakres koordynacji i sprowadzić go jedynie do ustalania wzajemnych dostaw towarowych na okresy wieloletnie¹³⁶.

Podobne stanowisko Rumuni zajmowali wobec koncepcji utworzenia międzynarodowych zrzeszeń produkcyjnych. Negatywnie odnosili się również do planów rozszerzania specjalizacji produkcji, oceniając krytycznie propozycje Węgier, NRD, CSRS i Polski, zmierzające do koncentrowania prac specjalizacyjnych w RWPG na kilku najważniejszych obszarach produkcji. W tym ostatnim przypadku, o czym już wspomiano, Bukareszt mógł liczyć na częściowe wsparcie Sofii¹³⁷.

W swojej polityce sprzeciwu wobec rozszerzania współpracy gospodarczej w RWPG Rumunia nie unikała stosowania systematycznego hamowania prac poszczególnych organów Rady. Starła się również blokować usprawnianie funkcjonowania tychże organów. Delegacje tego kraju prowokowały często przewlekłe spory, których przedmiotem były najczęściej podrzędne kwestie. Na przykład strona rumuńska występowała przeciwko prawu Sekretariatu Rady do prowadzenia samodzielnych prac analitycznych, prognoz czy innych badań w zakresie problemów gospodarczych państw RWPG. W związku z tym Bukareszt nie przekazywał do Sekretariatu odpowiednich materiałów i informacji. Delegaci Rumunii żądali, aby wszystkie inicjatywy Sekretariatu Rady uzyskiwały za każdym razem formalną akceptację Komitetu Wykonawczego. Wprowadzenie takiej procedury, niezgodnej zresztą ze Statutem RWPG, prowadziłyby do znacznych utrudnień, czy wręcz paraliżu Sekretariatu¹³⁸.

informacyjna o Rumunii. Warszawa, dnia 9 maja 1967 r., AMSZ, zp. 36/70, wz. 5, b.n.tk., b.p.; H. Różański, op. cit., s. 174 nn.

¹³⁶ „Sprawozdanie z udziału Delegacji Polskiej w III Posiedzeniu Stałej Komisji RWPG do spraw Koordynacji Badań Naukowych i Technicznych, które odbyło się w Moskwie w dniach 5–11.IV.BR”, AKPRM, sygn. 55/36, k. 21, 26; „Nieoficjalne posiedzenie Przedstawicieli krajów w Komitecie Wykonawczym RWPG w dn. 13–14.02.1963 r.”, AAN, KC PZPR, sygn. XI/95, k. 299–300; „Informacja o przebiegu XXIII posiedzenia Komitetu Wykonawczego RWPG (Moskwa w dniach od 7–11 czerwca 1966 r.)”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/59, k. 61; „Z obrad XVIII posiedzenia Komitetu Wykonawczego RWPG (Leningrad, 24–29 czerwiec 1965 r.)”, AMSZ, zp. 27/70, wz. 7, b.n.tk., b.p.

¹³⁷ „Informacja o najważniejszych problemach omawianych na V posiedzeniu Komitetu Wykonawczego RWPG, które odbyło się w Moskwie w dniach 17–25 kwietnia 1963 r.”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/96, k. 178; „Informacja o przebiegu XXIII posiedzenia Komitetu Wykonawczego RWPG (Moskwa w dniach od 7–11 czerwca 1966 r.)”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/59, k. 61; „Komitet Współpracy Gospodarczej z Zagranicą przy Radzie Ministrów. Biuletyn Informacyjny” 1966, 42/43, AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, s. 2.

¹³⁸ „Sprawozdanie z udziału Delegacji polskiej w III Posiedzeniu Stałej Komisji RWPG do spraw Koordynacji Badań Naukowych i Technicznych, które odbyło się w Moskwie w dniach 5–11.IV.br.”, AKPRM, sygn. 55/36, k. 26; „Informacja o przebiegu XXIII posiedzenia Komitetu Wykonawczego RWPG (Moskwa w dniach od 7–11 czerwca 1966 r.)”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/659, k. 62.

Podobna sytuacja występowała w przypadku obrad komisji stałych RWPG. Rumuni kwestionowali ich uprawnienia do podejmowania zaleceń specjalizacyjnych. Sprzeciwiali się także umieszczeniu w oficjalnych sprawozdaniach z obrad komisji jakichkolwiek danych liczbowych dotyczących rozwoju przemysłu w krajach Rady. Jedynie w 1965 r. delegaci PRL odnotowali kilkanaście przypadków obstrukcyjnych działań Bukaresztu w trakcie spotkań tychże komisji, m.in.: nieprzekazania przez Rumunię danych na temat poziomu swojego rolnictwa Komisji Rolnej, odmowę współpracy przy ustalaniu zadań specjalizacyjnych przez Komisję Przemysłu Radiotechnicznego i Elektronicznego, sprzeciw wobec zatwierdzenia planu koordynacji prac naukowo-technicznych na lata 1966–1967 przez Komisję Metali Nieżelaznych (takie samo stanowisko delegacja rumuńska wyraziła na posiedzeniu Komisji Hutnictwa Żelaza)¹³⁹.

Destrukcyjny cel miała wywołana przez stronę rumuńską debata nad prawem weta w odniesieniu do prac i decyzji organów RWPG. Bukareszt próbował przeforsować zasadę jednomyślności przy podejmowaniu uchwał, co w efekcie doprowadziłoby do sytuacji, w której organy Rady zajmowałyby się jedynie sprawami akceptowanymi przez wszystkich bez wyjątku członków ugrupowania. Nie rozpatrywano by natomiast żadnych problemów leżących w polu zainteresowania tylko niektórych krajów RWPG. Oczywiście zastosowanie takich reguł mogło doprowadzić do całkowitego zablokowania działalności Rady. Także w tej kwestii Bukareszt zyskał poparcie władz bułgarskich, które obawiały się zacieśniania współpracy jedynie między najsilniejszymi gospodarczo partnerami¹⁴⁰.

Rumunia sprzeciwiała się ponadto planom wspólnych przedsięwzięć ekonomiczno-politycznych, które kraje socjalistyczne zamierzały podjąć na arenie światowej. Bukareszt zablokował np. propozycję władz NRD z 11 czerwca 1967 r. zwołania nadzwyczajnego posiedzenia Komitetu Wykonawczego Rady, poświęconego ustaleniu zasad pomocy gospodarczej państwu arabskim po wojnie sześciodniowej. Bukareszt nie wyrażał także zgody na włączenie tej kwestii do porządku obrad zwyczajnego posiedzenia Komitetu Wykonawczego, twierdząc, że podobne problemy nie mogą być omawiane na forum RWPG¹⁴¹.

¹³⁹ „Rumunia a RWPG”, AMSZ, zp. 34/70, wz. 4, b.n.tk., k. 1; „Komitet Współpracy Gospodarczej z Zagranicą przy Radzie Ministrów. Biuletyn Informacyjny” 1964, 28, s. 4, AAN, KWGzZ, sygn. 22/4; „Pismo Pierwszego Zastępcy Przewodniczącego Komitetu Współpracy Gospodarczej z Zagranicą do Ministra Rolnictwa, ob. M. Jagielski, Warszawa 9 stycznia 1965 r.”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/6, b.p.

¹⁴⁰ „Informacja o przebiegu XXIII posiedzenia Komitetu Wykonawczego RWPG (Moskwa w dniach od 7–11 czerwca 1966 r.)”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/659, k. 62–63. Aby odciągnąć Bułgarię od wspierania stanowiska Rumunii, pozostałe kraje Rady decydowały się czasami na ustępstwa wobec Sofii, m.in. w sprawach podwyższenia cen na artykuły rolno-spożywcze, o co zabiegały władze bułgarskie, „Notatka w sprawie propozycji Bułgarii podniesienia cen na artykuły rolno-spożywcze w handlu między krajami RWPG”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, tk. 1, b.p.

¹⁴¹ „Informacja w sprawie wyników dyskusji na XXX posiedzeniu Komitetu Wykonawczego RWPG (Moskwa 5–7 lipiec 1967 r.) nad wnioskiem NRD dot. koordynacji pomocy dla

Postawa władz Rumunii wywoływała niezadowolenie przywódców krajów członkowskich, w tym Gomułki, który podejrzewał nawet Bukareszt o chęć likwidacji RWPG. Można przypuszczać, że I sekretarz, w obliczu niemożności przewyciężenia marazmu Rady, rozumiał po części ekonomiczne przesłanki stanowiska Rumunów. Trudno mu było jednak zaakceptować metody, dzięki którym chcieli oni osiągnąć swoje cele. Gomułka obawiał się, że takie działania spowodują osłabienie politycznej spójności bloku wschodniego. To z kolei mogło być groźne dla PRL w związku z formalnym brakiem akceptacji przez RFN polskiej granicy zachodniej¹⁴². Na przykład w lipcu 1966 r., w trakcie spotkania przywódców państw Rady w Bukareszcie, przywódca PZPR, krytykując Bukareszt za sprzeciwianie się koordynacji planów, mówił m.in.: „Stanowisko Rumunii blokuje możliwości rozwoju współpracy w ramach RWPG — —. Towarzysze rumuńscy twierdzą, że RWPG dąży do scentralizowania planowania i że to rzekomo zagraża ich suwerenności. Fakt ten nie znajduje jednak potwierdzenia w dokumentach RWPG — —. Nikt nie chce centralnego planowania — —. Jest natomiast mowa o koordynacji planów”¹⁴³.

Szczególnie stanowczo Gomułka występował przeciwko forsowanej przez Rumunię zasadzie weta. Powołując się przy tej okazji na Statut RWPG, I Sekretarz KC PZPR stwierdzał, że „nigdzie nie jest w nim zapisane, że wszystkie uchwały muszą być przyjmowane jednomyślnie. Statut nie mówi, że ktokolwiek ma prawo weta”. Jednocześnie Gomułka wskazywał, że strona rumuńska nie stosuje żadnych destrukcyjnych działań wobec poczynań RWPG, które przynoszą jej korzyści¹⁴⁴.

Władze PRL twierdziły ponadto, że obstrukcyjne działania Rumunii w Radzie nie natrafiają na odpowiednią reakcję ze strony pozostałych krajów socjalistycznych, które nie potrafią wypracować wspólnego stanowiska w tej kwestii¹⁴⁵. Częściową odpowiedzialnością za taki stan rzeczy Warszawa obarczała ZSRR, dostrzegając, że w wielu sprawach władze radzieckie ulegały presji Rumunów. W związku z tym nieoficjalnie

krajów arabskich, w związku z agresją Izraela przeciwko Zjednoczonej Republice Arabskiej, Syrii i Jordanii”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/694, k. 57–58.

¹⁴² „Informacja o XXXIII posiedzeniu Komitetu Wykonawczego RWPG (Moskwa, 27.II–1.III.1968 r.)”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/734, k. 23; „Informacja o przebiegu XX Sesji RWPG i XXVII posiedzenia Komitetu Wykonawczego Rady (Sofia, 8–13 grudnia 1966)”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/97, k. 489–494. W początku lat sześćdziesiątych doszło do znacznego ograniczenia polsko-rumuńskich kontaktów gospodarczych. Na kilka lat przerwała pracę wspólna komisja do spraw współpracy ekonomicznej, która istniała od 1958 r., „Polsko-rumuńskie stosunki bilateralne”, AMSZ, zp. 20/70, wz. 7, b.n.tk., b.p.

¹⁴³ „Wystąpienie tow. Władysława Gomułki na bukareszteńskim spotkaniu przywódców partii komunistycznych i robotniczych i premierów rządów państw — członków RWPG w dniu 7 lipca 1966 r.”, AAN, KC PZPR, sygn. XIA/97, k. 470.

¹⁴⁴ Ibidem, k. 471–472; zob. też: „O sytuacji w RWPG i zasadach postępowania delegacji polskiej w organach Rady”, AAN, KWGzZ, sygn. 22/5, tk. 1, b.p.

¹⁴⁵ „Notatka o niektórych aktualnych problemach w pracach RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/659, k. 28–29; „Informacja o XXI posiedzeniu Komitetu Wykonawczego RWPG (Moskwa 6–11 luty 1966 r.)”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/659, k. 2–3; „Rumunia a RWPG”, AMSZ, zp. 34/70, wz. 4, b.n.tk., k. 1.

formułowano nawet opinię, że Moskwa nie ma żadnej koncepcji rozwoju RWPG¹⁴⁶.

Powołana w 1949 r. z woli Stalina RWPG była jednym z elementów umacniania dominacji Kremla w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Polegało to na utrwalaniu w tych państwach radzieckiego modelu uprzemysłowienia i kierowania gospodarką oraz wiązaniu ich z systemem ekonomicznym ZSRR. W konsekwencji RWPG ułatwiała władzom radzieckim ścisłą kontrolę oraz eksploatację gospodarek państw socjalistycznych. W pierwszych latach istnienia Rady dotyczyło to szczególnie Polski, której, z uwagi na jej zasoby naturalne, narzucono rolę dostawcy paliw i surowców dla nie tylko wschodniego sąsiada, ale również NRD i Czechosłowacji.

Dopiero przełom 1956 r., związany z XX Zjazdem KPZR i wydarzeniami polskiego „Października”, doprowadził do poszerzenia marginesu swobody politycznej, a tym samym i ekonomicznej państw RWPG. Polska podjęła wówczas działania zmierzające do zmiany niekorzystnych relacji gospodarczych z pozostałymi członkami Rady. W ten sposób udało się m.in. wymóc na NRD i Czechosłowacji finansowe uczestnictwo w rozwijaniu przemysłu wydobywczego w PRL.

Polskie kierownictwo, a zwłaszcza Gomułka, wiązało z RWPG w omawianym okresie duże nadzieje. Potwierdza to znaczna aktywność Warszawy w inicjowaniu różnych przedsięwzięć dla usprawnienia funkcjonowania Rady. Gomułka wychodził z założenia, że współpracę wystarczy lepiej zorganizować, dzięki czemu stanie się ono skutecznym motorem rozwoju ekonomicznego wspólnoty socjalistycznej, zwłaszcza wobec integracji gospodarczej w Europie Zachodniej.

Próbowano wprowadzić zmiany w strategii koordynacji planów gospodarczych, która do 1956 r. ograniczała się do bilateralnej wymiany handlowej i narzucania przez ZSRR pozostałym członkom ugrupowania określonej produkcji. Lepsza koordynacja miała mieć charakter wielostronny, zorientowany głównie na sferę inwestycji. Podjęte w tym kierunku działania przyniosły wprawdzie efekty w postaci realizacji pewnych wspólnych przedsięwzięć, ale w dalszym ciągu, tak jak u zarania RWPG, koordynacja obejmowała przede wszystkim wymianę handlową. Zdecydowały o tym rozbieżności interesów członków Rady, tendencja do autarkizacji ich gospodarek, a także zbiurokratyzowanie procedur wdrażania współpracy.

Wielu problemów nastroczała specjalizacja i kooperacja w produkcji, mająca na celu wyeliminowanie zjawiska paralelizmu produkcji w krajach RWPG, podnoszenie poziomu technicznego przemysłu oraz stworzenie trwałych związków gospodarczych.

Negatywnie na współpracę ekonomiczną w RWPG wpływał system finansowo-walutowy. Brak mechanizmów wolnorynkowych powodował, że nie zdołano wypracować racjonalnych procedur ustalania cen. Z tych

¹⁴⁶ F. Fejtő, *Europa Wschodnia po śmierci Stalina. Historia Krajów Demokracji Ludowej 1953–1973*, Wrocław 1988, s. 104; „Notatka o niektórych aktualnych problemach w pracach RWPG”, AAN, KC PZPR, sygn. 237/V/659, k. 27.

też względów niektóre kraje Rady unikały rozszerzania kontaktów gospodarczych z partnerami z ugrupowania, obawiając się, że prowadzona z nimi wymiana przyniesie straty¹⁴⁷. Wprowadzenie rubla transferowego nie przyniosło usprawnienia wzajemnych rozliczeń i nie zwiększyło wymiany towarowej. Waluta ta pełniła jedynie ograniczoną funkcję narzędzia rozliczeń między państwami RWPG. Próby uzdrowienia tej dziedziny, podejmowane głównie przez PRL i osobiście Gomułkę, zmierzające do wprowadzenia m.in. wymienialności walut krajów członkowskich, nie przynosiły większych efektów.

Gomułka, zdając sobie sprawę z mankamentów funkcjonowania RWPG, jednocześnie słabo dostrzegał, głównie z powodów doktrynalnych, zasadnicze ekonomiczne przyczyny takiej sytuacji. Rada bowiem, jako organizacja zrzeszająca państwa z gospodarkami centralnie sterowanymi, pozbawionymi mechanizmów wolnorynkowych, a do tego bez wcześniejszych tradycji współpracy, nie mogła się stać — jak słusznie twierdzi Leszek Jerzy Jasiński¹⁴⁸ — ani strefą wolnego handlu, ani unią celną, ani też wspólnym rynkiem. Nie była więc w stanie zapewnić swoim członkom harmonijnego i trwałego wzrostu gospodarczego. Przeciwnie — utrzymywała negatywne cechy systemów ekonomicznych państw socjalistycznych, z autarkią, biurokratycznymi metodami kierowania gospodarką i zapóźnieniem technologicznym na czele, oraz podtrzymywała wprowadzoną na początku lat pięćdziesiątych izolację od gospodarki światowej.

W obliczu dominującej pozycji ZSRR inaczej być nie mogło. Dla Kremla, godzącego się po 1956 r. na reformy i ożywienie RWPG, miała ona przede wszystkim znaczenie polityczne. Istnienie tej organizacji miało cementować blok wschodni, co wraz z uzależnieniem od radzieckich dostaw surowców i paliw pozwalało władzom ZSRR na kształtowanie rozwoju gospodarek państw socjalistycznych zgodnie z własnymi interesami i założeniami ideologicznymi. Z tego też wynikała niechęć Związku Radzieckiego do inicjatyw członków Rady chcących jej usprawnienia, nawet jeżeli dawało to możliwości uzyskania korzyści ekonomicznych. Kremlowi odpowiadała w pełni, forsowana od początku, logika rozwoju RWPG: zacieśniania powiązań ekonomicznych między ZSRR a resztą członków ugrupowania, odgrywających w konsekwencji rolę komplementarną wobec radzieckiego systemu gospodarczego i często konkurujących między sobą¹⁴⁹.

¹⁴⁷ L. J. Jasiński, op. cit., s. 181.

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Zob.: K. Łastawski, op. cit., s. 140.

People's Republic of Poland in the Council for Mutual Economic Assistance 1956–1970

The Council for Mutual Economic Assistance (COMECON) was established in 1949 upon the initiative of Stalin and comprised a successive step towards the formation of the Eastern bloc. The Council, which generally speaking, served Soviet interests, consolidated the Soviet economic model in dependent countries and made it easier for the Kremlin to control and influence the shape and trends of their economies. During the first years of the existence of COMECON, Poland was forced to assume the role of a supplier of fuel and raw material not only for her eastern neighbour but also for the GDR and Czechoslovakia. The breakthrough caused by the Twentieth Convention of the Communist Party of the Soviet Union and the “Polish October” events partially changed this highly unfavourable situation.

The new Polish authorities, especially Gomułka, attached great hope to COMECON. The leader of the Polish United Workers' Party went on the assumption that it would suffice to better organise the work performed by the Council for it to become an efficient motor force for economic progress. Hence the considerable activity pursued by Warsaw in initiating various changes within the Council and pertaining to, i.e. the structure of the COMECON apparatus.

The Council was, however, unable to create longer-term conditions suitable for accelerating the economic growth of its member states. The reason lay in limitations stemming from the character of the centrally planned economies of the socialist countries. The prime obstacle for cooperation within COMECON was the chaotic currency/financial system. On the other hand, the strategy of a mutual synchronization of economic plans as well as efforts aimed at production specialisation and coordination merely rendered indelible the negative economic tendency prevalent among the Council countries, affecting the autocratisation and bureaucratisation of the economic administration and increasing the technological backwardness.

All these factors were accompanied by the contradictory interests of the member states and the stand represented by the Soviet Union for whom COMECON possessed not only economic but predominantly political significance. The Kremlin treated the Council as yet another instrument for maintaining the cohesion of the Eastern bloc and for providing additional chances for the economic dependence of the members states and the exploitation of their economies.

Translated by Aleksandra Rodzińska–Chojnowska